Visit **Dwarkadheeshvastu.com** For
FREE Vastu Consultancy, Music, Epics, Devotional Videos Educational Books, Educational Videos, Wallpapers
****
All Music is also available in **CD** format. **CD Cover** can also be print with your Firm Name
****
We also provide this whole Music and Data in **PENDRIVE** and **EXTERNAL HARD DISK.**
Contact : Ankit Mishra (+91-8010381364, dwarkadheeshvastu@gmail.com)

॥ श्रीहरि ॥

थुलोश्रीस्वस्थानी व्रत कथा

माघ महात्म्य

(नेपाली)

स्वस्थानी व्रत कथा

दुर्गा साहित्य भण्डार, वाराणसी

श्रीस्वस्थानी-व्रत-पूजा-विधि:

व्रतकर्त्री कृतनित्यक्रिया मध्याह्नसमये पूजास्थानमागत्य हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य पूर्वाभिमुखो भूत्वा दीपं प्रज्वाल्याऽऽचमनं कुर्यात्। दीप-पूजा–नमोस्त्वनन्ताय० ॐ पृष्ठोदिवि० इति। बद्धाञ्जलिः पठेत्–सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः। लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो विनायकः।। धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः। द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि।। विद्यारम्भे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे तथा। संग्रामे संकटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते।। विघ्नवल्लिकुठाराय गणाधिपतये नमः।। शुक्लाम्बरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजम्। प्रसन्नवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये। गणेशं नमस्कृत्य अर्घ्यं संस्थाप्य जलेनाऽऽपूर्य–गंगे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति। नर्मदे सिन्धुकाबेरी जलेऽस्मिन्सन्निधिं कुरु।। सर्षपाक्षतैः भूतोत्सादनं कुर्यात्–अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम्। सर्वेषामविरोधेन पूजाकर्म समारभे।।इति।। कर्मपात्रं कृत्वा कुशत्रयसहितेन कर्मपात्र-स्थजलेन ॐ अपवित्रः पवित्रो वा० इति आत्मानं पूजा सामग्रीञ्च संप्रोक्ष्य तद् यवकुशजलान्यादाय संकल्पं कुर्यात्–ॐ तत्सत् ३ ॐ विष्णुः ३ अद्य जम्बूद्वीपे भारतवर्षे भरतखण्डे आर्यावर्तैकदेशे

(पूजा विधि–श्री स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्ने पुरुष वा स्त्रीले पौषशुक्ल पूर्णिमाको दिन देखि आरम्भ गर्नू। अघिल्लोदिन अर्थात् चतुर्दशीको दिन हात–खुट्टा को नङ काटी, पवित्र भएर एक छाक हविश्य भोजन गरी, ब्रह्मचर्य पालन गरी, खाट–बिछौना त्यागी भूमिमा शयन गर्नू। अनि भोलिपल्ट अर्थात् पौषशुक्ल पूर्णिमाको दिन पूजा गर्ने स्थानमा बसेर आचमन गरी मनले–'आज–देखि म एक महीनासम्म श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्दछु' यो प्रतिज्ञा गर्नू र त्यस दिनदेखि सकेसम्म कसैसँग झगडा नगर्नू, दुर्वाच्य नबोल्नू, सात्विकभाव हृदयमा राख्नुपर्दछ। प्रतिदिन बिहान उठेर नित्यकर्म गरिसकी जो सकेको पत्र, पुष्प, फल, जलले स्वस्थानी परमेश्वरीको पूजन गर्नू। मध्याह्न भएपछि श्रीमहादेवको आफ्नू शक्ति अनुसार सबै सामग्री तयार पारेर पूजन गर्नू। यो क्रम एक महीनासम्म टुटाउनु हुँदैन, सधैं एकनाससित गर्दै रहनुपर्दछ। प्रतिदिन सूर्यास्त भएपछि सकेदेखि नखाई, नसके हविष्य भोजन गरेर भए पनि श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको

ब्राह्मणो द्वितीयपरार्धे श्रीश्वेतवाराहकल्पे सत्यत्रेताद्वापरान्ते वैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगस्य प्रथमचरणे अमुकसंवत्सरे अमुकायने अमुकऋतौ अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे अमुकगोत्रा अमुकीनाम्नी देव्यहं मम त्रिविधतापनिवृत्त्यर्थम् आध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकत्रिविधोन्नतिप्राप्तये तथा सदाशिवस्य सायुज्यमुक्तिप्राप्तये सपरिवारस्याऽऽयुष्यकामनया श्रीस्वस्थानीदेव्याः प्रीतये यथामिलितोपचारैः दीपकलश गणेशाङ्गदेवतापूजनं श्रीस्वस्थानीदेव्याः पूजनञ्च करिष्ये। गणेशपूजा–गणानान्त्वा० इति आवाह्य। पाद्यम्–गौरीप्रिय नमस्तेऽस्तु शंकरप्रिय सर्वदा। भक्त्या पाद्य मया दत्तं गृहाण प्रणतप्रिय।। अर्घ्यम्–व्रतमुद्दिश्य देवेश गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम्। गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सर्वसिद्धिप्रदो भव।। पञ्चामृतस्नानम्–स्नानं पञ्चामृतेनैव गृहाण गणनायक। अनाथनाथ सर्वज्ञ गीर्वाणपरिपूजित।। सहस्र शीर्षा० इति मन्त्रेण शुद्धोदक-स्नानम्; स्नानागङ्गाचमनीयञ्च दत्वा। वस्त्रम्–रक्तवस्त्रयुगं देव, देवाङ्गसदृशप्रभम्। भक्त्यादत्तं गृहाणेदं लम्बोदर हरप्रिय।। यज्ञोपवीतम्–राजतं ब्रह्मसूत्रञ्च काञ्चनस्योत्तरीयकम्। गृहाण चारु सर्वत्र भक्तानां सिद्धिदायक।। चन्दनम्–गन्धं कर्पूरसंयुक्तं दिव्यं चन्दनमुत्तमम्। विलेपनं सुरश्रेष्ठ प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम्। अक्षताः–अक्षतान् धवलान् देव सुरगन्धर्वपूजित। सर्वदेवनमस्कार्य गृहाण मदनुग्रहात्।। पुष्पाणि–सुगन्धादीनि पुष्पाणि मालत्यादीनि

कथा भन्नू वा भन्न लगाएर सुन्नू। आफ्ना इष्ट–मित्र र बन्धु–बान्धवहरूलाई पनि कथा सुन्न डाक्नू। कथा आरम्भ गर्नुभन्दा पहिले र शनिसकेपछि धूप–दीप, नैवेद्य चढाई पुस्तकको पूजा गर्नू र श्रोता जति सबैलाई प्रसाद दिई आफूले पनि खानू। यस क्रमले जब माघशुक्ल पूर्णिमाको दिन आउँछ, तब नित्य भनिने कथा समाप्त गरी विशेष पूजाको लागि आर्सी (तामाको थाली) मा ॐकार लेखी त्यसमा पवित्र बालुवाको शिवलिंग बनाई त्यही थालीमा स्थापना गर्नू र अक्षता, बेलीपुष्प, यज्ञसूत्र, तिल, जौ, पान, सुपारी, रोटी, बत्ती तथा अरू पनि त्यस ऋतुमा पाइने फल–फूल इत्यादि गनेर एकसय आठका दरले चढाउनुपर्दछ। पूजा थाल्नुभन्दा पहिले दीप, कलश, गणेश र वरुण आदि सबै देवताको विधिपूर्वक पठित ब्राह्मण डाकेर पूजा गर्नुपर्दछ।

वै प्रभो। मयानीतानि पूजार्थं पुष्पाणि प्रतिगृह्यताम्।। धूपम्–दशङ्गं गुग्गुलं धूपं सुगन्धिं सुमनोहरम्। उमासुत नमस्तुभ्यं धूपं मे प्रतिगृह्यताम्।। दीपम्–गृहाण मङ्गलं दीपं घृतवर्ति समन्वितम्। दीपं ज्ञानप्रदं चैव रुद्रप्रिय नमोऽस्तु ते।। नैवेद्यम्–सगुडान् सघृतांश्चैव मोदकान् घृतपाचितान्। नैवेद्यं सफलं दत्तं गृह्यतां विघ्ननाशन।। ताम्बूलम्–पूगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलैर्युतम्। कर्पूरादिसमायुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम्।। दूर्वाङ्कुरान् समर्प्य प्रार्थनां कुर्यात्–रक्ष रक्ष गणाध्यक्ष रक्ष त्रैलोक्यरक्षक। भक्तानामभयङ्कर्ता त्राता भव भवार्णवात्।। द्वैमातुर कृपासिन्धो षाण्मातुर जगत्प्रभो। वरदस्त्वं वरं देहि वाञ्छितं वाञ्छितार्थद।। अनेन फलदानेन सफलोऽस्तुसदा मम।।

कलशपूजा–वस्त्रवेष्टितं कलशं धान्योपरि स्थापयेत्। भूमिस्पर्शः–ॐ महीद्यौः पृथिवीचन इमं यज्ञम्मिमिक्षताम्।। पिपृतान्नोभरीमभिः।। ॐ ओषधयः समवदन्त० इत्यनेन यवप्रक्षेपः।। वरुणस्योत्तम्भनमिति जलेनाऽऽपूर्य। गन्धद्वारामिति चन्दनम्। काण्डात्काण्डेति दूर्वा।। ॐ याऽओषधिरिति सर्वौषधि। याः फलिनीरीति पूगीफलम्। अश्वत्थेवोनिषदनमिति पञ्चपल्लवानि। स्योनापृथिवि० इति सप्तमृदः। ॐ हिरण्यगर्भेतिपञ्चरत्नानि। ततः कलशाभिमन्त्रणम्–कलशस्य मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्र; समाश्रितः। मूले त्वस्य स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणः स्थितः।। कुक्षौ तु सागराः सप्त सप्तद्वीपा वसुन्धरा। ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदोप्यथर्वणः।। अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः।। प्रार्थना–देवदानवसंवादे मथ्यमाने महोदधौ। उत्पन्नोऽसि तदा कुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम्।। त्वत्तोये सर्व–

एक क्रमले–महीना दिनसम्म व्रत गरेको व्यक्तिले स्नान गरी पवित्र भएर शुद्ध वस्त्र पहिरी पूजा गर्ने स्थानमा आई कुशासनमा बसेर आचमन गरी पूर्वतर्फ फर्केर तामाको थालीमा (वेद मंत्रले) कर्मपात्र बनाई त्यसबाट तीन टुक्रा कुश लिई जल छर्कनू र 'अपवित्रः पवित्रो वा०' यस मन्त्रले शरीर र सामग्रीमा समेत जल छरी त्यही कुशले संकल्प गरिसकी प्रायश्चित्त गोदान गर्नू। संकल्पमा 'मम' भनेपछि आफ्नू नाम र गोत्र सम्झेर "मैले आजसम्म मन, वचन र कर्मले

तीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः। त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः।। शिवः स्वयं त्वमेवाऽसि विष्णुस्त्वञ्च प्रजापतिः। आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः।। त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः। त्वत्प्रसादादिमं पूजां कर्तुमीहे जलोद्भव।। सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा।। ततः कलशस्कन्धप्रदेशे–ॐ ब्रह्मणे नमः। ॐ आदित्याय नमः। ॐ सोमाय नमः। ॐ भौमाय नमः। ॐ बुधाय नमः। ॐ बृहस्पतये नमः। ॐ शुक्राय नमः। ॐ शनैश्चराय नमः। ॐ राहवे नमः। ॐ केतुभ्यो नमः। प्रार्थना–ब्रह्मा मुरारिस्त्रिपुरान्तकारी भानुः शशी भूमिसुतो बुधश्च। गुरुश्च शुक्रः शनिराहुकेतवः सर्वे ग्रहाः शान्तिकरा भवन्तु।। प्रथमं न्यासं कुर्यात्–ॐ देवीवरकामिन्यै हृदयाय नमः। ॐ मित्रबन्धनमदनायै शिरसे स्वाहा।। ॐ दिगम्बरधरणीधरण्यै कवचाय हुम्। ॐ चण्डमुण्डप्रमथिन्यै नेत्रत्रयाय वौषट्। ॐ स्वस्थान्यै अस्त्राय फट्। अर्घ्यस्थापनम्। धेनुमुद्रां प्रदर्श्य। ततः गन्धाक्षतं गृहीत्वा आवाहनं पूर्वादिक्रमेण इन्द्रादि दशदिक्पालस्य कुर्यात्। विष्णवे नमः। शङ्करेन्द्रसहिताय नमः। उग्राय नमः। अपर्णासहिताय नमः। कपर्दिने नमः। भवानी–सहिताय नमः। व्योमकेशाय नमः। भूतेशानमदनवासिनीसहिताय नमः।। भवाय तोयान्नसहिताय नमः। कृत्तिवासाय नमः। षड्रसे मङ्गल–सहिताय नमः। चन्द्रशेखराय नमः। सतीदेवीसहिताय नमः। महेश्वराय नमः। सुभद्रासहिताय नमः। सर्वव्यापिन्यै नमः। स्वस्थानीदेवी–सहिताय नमः। ब्रह्मणे नमः। गोमायै नमः। शिवभट्टाय नमः। बटुकाय नमः। पापिन्यै नमः। बलिपूजा–असिताङ्गभैरवाय नमः।

जानेर वा नजानेर गरेका सम्पूर्ण पाप नाश भई मलाई यस लोकमा सुख–सम्पत्ति र अर्को लोकमा अर्थात् मरेर गएपछि शिवलोक पाउने कामनाले यथाशक्ति श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको पूजन गर्दछु।" यति मनमनै भनेर पहिले रातो फूल, दही, दूबो, फल र चन्दन अक्षता हाली एही सूर्य० भन्ने मन्त्रले सूर्यनारायणलाई अर्घ्य दिनू। अनि प्राणायाम–द्वारा परब्रह्म परमात्माको ध्यान गरेर विधिपूर्वक षडङ्ग न्यास गर्नू। त्यस

उन्मत्तभैरवाय नमः। कपालभैरवाय नमः। क्षेत्रपालाय नमः। अष्टदलमध्ये देवद्वारपूजा–नन्दिन्यै नमः। गुरुभ्यो नमः। क्षेत्रपालाय नमः। नन्दिने नमः। महाकालाय नमः। भृङ्गिणे नमः। वृषाय नमः। चण्डिकायै नमः। सदाशिवाय नमः। श्रीस्वस्थानीदेव्यै नमः।

अथ सदाशिवसहितश्रीस्वस्थानीदेव्याः पूजाविधिः–तत्रादौ ध्यानम्– सुवर्णवर्णदीप्ताभ्यां त्रिनेत्रां कमलासनाम्। सिंहासनसमासीनां सर्वालंकारभूषिताम्।। नीलोत्पलाभयां वामे दक्षिणे वरदाभयाम्। खड्गचर्मधराञ्चोर्ध्वं वामदक्षिणयोः क्रमात्।। चतुर्भुजां च मां तत्र पूजयेत् वृषकेतुनाम्। एवं ध्यायेत् महादेवीं स्वस्थानीं जगदीश्वरीम्।। सदाशिवसहितायै श्रीस्वस्थानीदेव्यै नमः।। प्राणप्रतिष्ठा–ॐ भूर्भुवः स्वः सदाशिवसहिते स्वस्थानि इहाऽऽगच्छ इहतिष्ठ यावत्पूजां करोमि तावत्त्वं सुस्थिरा भव। :आवाहनम्। त्रैलोक्यचिन्तामण्यै नमः। चण्डमुण्डप्रमथिन्यै नमः। जयायै नमः। अजितायै नमः। स्वस्थानीदेव्यै नमः। सदाशिवाय नमः। पाद्यम्–ॐ एतावानस्य०। अर्घ्यम्– व्रतमुद्दिश्य देवेशि गन्ध–पुष्पाक्षतैर्युतम्। गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सर्वसिद्धिप्रदा भव।। स्नानम्–हिमदिक्षुसरोजातं निर्मलं च हिमोपमम्। स्नानं समर्पितं देवि लक्ष्मितुभ्यं नमोऽस्तु ते।। पञ्चामृत-स्नानम्–पञ्चनद्यः०। पञ्चामृतस्नानान्तरं शुद्धोदकस्नानम्–आपोऽअ–

पछि शंख अर्घ्य थापेर धेनुमुद्रा देखाउनू। अनि दीप बालेर चन्दन, अक्षता, फूल, द्रव्य आदि चढाई बत्तीको पूजा गरी नमोस्त्वनन्ताय० यस मन्त्रले प्रार्थना गर्नू। त्यसपछि चामल या धानको टपरीमाथि जलले भरिएको कलश, दही, अक्षता, सिन्दूर, अबीर आदिले सिंगारेर राख्नू, अनि त्यसमा पहिले 'भूरसि०' ले भूमिमा, 'अश्माच मे०' ले धानमा र आजिघ्र० ले कलशमा छुनू। अनि आँप–पीपलको पात, सर्वौषधि, चन्दन, अक्षता, फूल, सुपारी आदि मन्त्रानुसार चढाई 'वरुणस्योत्तं०' यस मन्त्रले वरुणको आवाहन, पूजन गरेर 'देवदानव०' ले प्रार्थना र 'कलशस्य मुखे०' यसले कलशको चारैतिर छुनू। त्यसपछि गणेशजीको आवाहन, आसन, पाद्य, अर्घ्य आदि षोडशोपचारले पूजा गरेर 'वक्रतुण्ड०' ले प्रार्थना, 'रक्षरक्ष०' ले फल चढाई प्रार्थना एवं नमस्कार गर्नू अनि फेरि कलशमाथि, ॐ ब्रह्मणे नमः, विष्णवे नमः, आदित्याय नमः, सोमाय नमः, भौमाय नमः, बुधाय नमः, गुरुवे नमः, शुक्राय नमः, शनये नमः, राहवे नमः, केतुभ्यो नमः, गणपत्यादि वनस्पत्यन्तदेवताभ्यो नमः। भनेर पंचोपचारले पूजन गर्नू।

स्नान०। वस्त्रम्–दुकूलपट्टदेवाङ्गं नानावस्त्रसुशोभितम्। यावत्तन्तुषु संस्थानं स्वर्गलोके स गच्छति।। स्वस्थानीदेव्यै नमः वस्त्रं समर्पयामि। यज्ञोपवीतम्–अष्टचत्वारसंस्कारं द्विजसंस्कारमुत्तमम्। नवसूत्रयुतं पूर्णं ब्रह्मसूत्रं प्रगृह्यताम्।। चन्दनम्– श्रीखंडंचन्दनं दिव्यं सर्वारम्भं सुमङ्गलम्। प्रियं हि सर्वदेवानां चन्दनं प्रतिगृह्यताम्।। श्रीस्वस्थानीदेव्यै नमः सिन्दूरं समर्पयेत्।। पुष्पाणि–उद्यानोद्भवपुष्पाणि मालत्यादीनि चेश्वरि। मयानीतानि पूजार्थं शङ्करि प्रतिगृह्यताम्।। कालोचितं यथा पुष्पं पञ्चवर्णैः सुगन्धिभिः। विचित्रग्रथितां मालां गृहाण परमेश्वरि।। कमलपुष्पाणि–पद्मञ्च सरसीजातं लक्ष्मीवासगृहं शुभम्। गृह्यतां ते जगन्नाथ स्वस्थानि परमेश्वरि।। बिल्वपत्राणि–त्रिदलं त्रिगुणाकारं त्रिनेत्रं च त्रयायुधम्। त्रिजन्मपापसंहारं बिल्वपत्रं शिवार्पणम्।। दूर्वाक्षता–दूर्वाक्षतं समायुक्तमष्टोत्तरशतं शुभम्। गृहाण परमेशानि भुक्तिमुक्तिफल-प्रदे।। सूत्रम्–नवतन्तुं समादाय कार्पासं सुमनोहरम्। सर्वपाप विनाशाय स्वस्थान्यै तन्निवेदयेत्।। धूपम्–वनस्पतिरसोत्पन्नो नानागन्धेन संयुतः। आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम्।। दीपम्–आज्यवर्तिसमायुक्तं वह्निना योजितं मया। दीपं गृहाण देवेशि सर्वत्र तिमिरापहम्।। नैवेद्यम्–घृतपक्वं हविष्यान्नं पायसञ्च सशर्करम्। नानाविधञ्च नैवेद्यं गृह्यतां परमेश्वरि।। ताम्बूलम्–पूगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलैर्युतम्। कर्पूरैलासमायुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम्।। फलम्–इदं फलं मया देवि कदलीपनसादिकम्। इक्ष्वादियुक्तं सरसं गृह्यतां परमेश्वरि।। भूषणार्थे द्रव्यं समर्प्य। अक्षता १०८। यज्ञसूत्रम् १०८। नैवेद्यम् १०८।

त्यसपछि कर्ताले 'देवीवरकामिन्यै' आदि मंत्रले हृदयादि न्यास गरेर तामाको थालिमा लेखेको अष्टदलको वरिपरि 'विष्णवे नमः' देखि 'कपाल भैरवाय नमः' सम्म मूलमा हेर्दै पूजा गर्नू अनि 'नन्दिन्यै नमः' देखि स्वस्थानीदेव्यै नमः सम्म देवद्वारपूजा गरेर माझमा श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको सुवर्ण प्रतिमा राखेर पहिले ध्यान गर्नू–सुवर्णवर्णदीप्ता० अनि मनोजूति० मन्त्रले प्राणप्रतिष्ठा र त्रैलोक्यचिन्तामण्यै देखि सदाशिवाय नमः सम्म भनेर आवाहन गर्नू। पाद्य–एतावानस्य० अर्घ्य–व्रतमुद्दिस्य०, स्नान–हिमदिक्षु०

पार्वतीको भक्तिदेखि प्रसन्न भई शिवजीले दर्शन दिनुभएको

श्री स्वस्थानी भूगोल

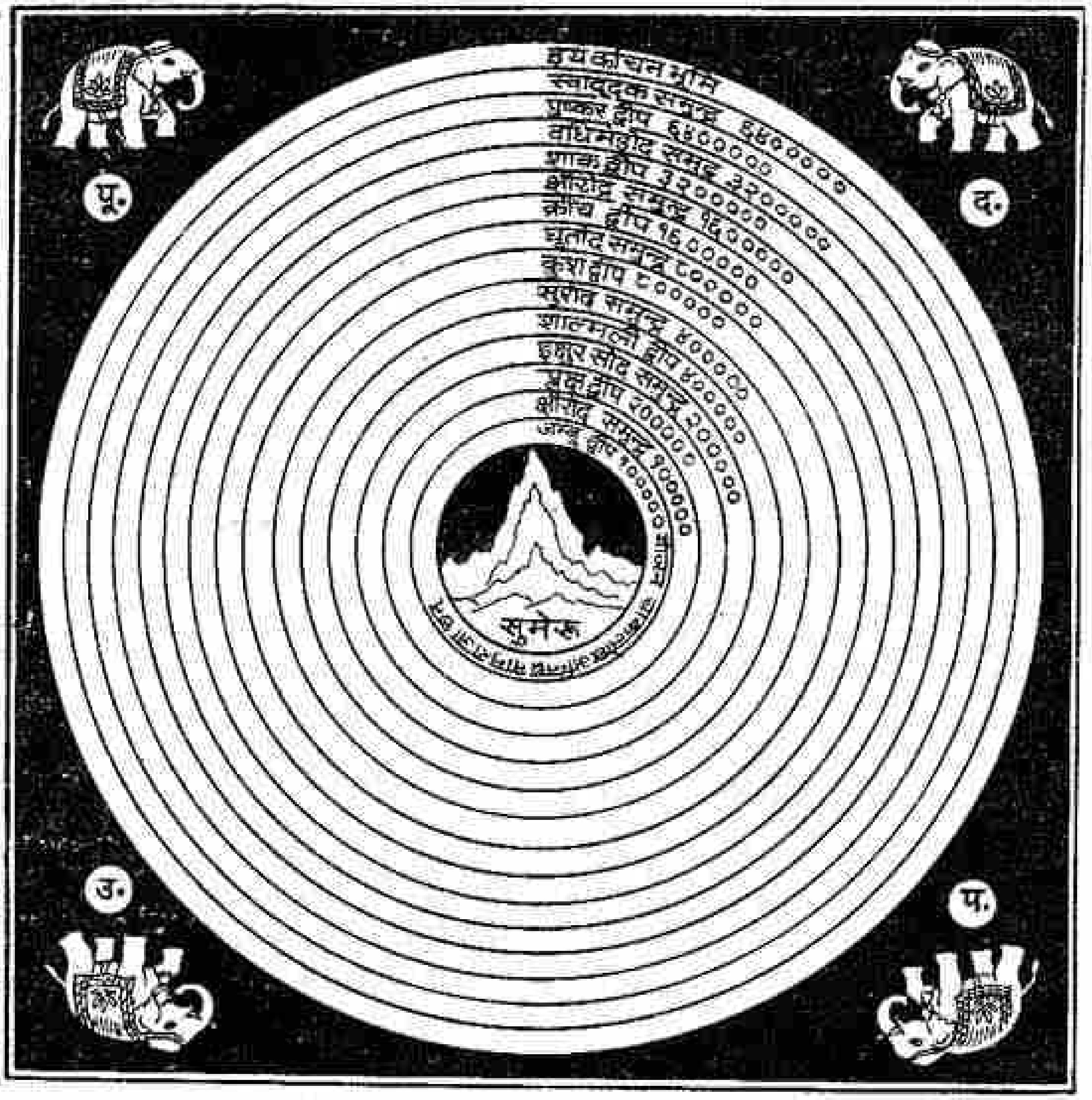

जम्बूद्वीप १००००० योजन विस्तारको छ । क्षीरोद १००००० योजन विस्तारको छ । प्लक्ष द्वीप २००००० योजन विस्तारको छ । इक्षुरसोद-समुद्र २००००० योजन विस्तारको छ । शाल्मली द्वीप ४००००० योजन विस्तारको छ । सुरोद-समुद्र ४०००० योजन विस्तारको छ । कुश द्वीप ८००००० योजन विस्तारको छ । घृतोद समुद्र ८००००० योजन विस्तारको छ । क्रौंच द्वीप १६००००० योजन विस्तारको छ । क्षीरोद समुद्र १६००००० योजन विस्तारको छ । शाक द्वीप ३२००००० योजन विस्तारको छ । दधिमंडोद ३२००००० योजन विस्तारको छ । पुष्कर द्वीप ६४००००० योजन विस्तारको छ । स्वादूदक समुद्र ६४००००० योजन विस्तारको छ । यसदेखि उता कञ्चन भूमि छ । केहि परसम्म प्रकाश छ । त्यसदेखि पर आकैं ब्रह्माण्ड छ, त्यो देखि अघि ब्रह्माण्ड प्रकारले अनन्त कोटि ब्रह्माण्ड उसका पेटभित्र छन् । तिनै ईश्वरलाई अनेक कोटि ब्रह्माण्डनायक भन्दछन् । हरेक ब्रह्माण्डमा सृष्टि स्थिति, प्रलयकर्ता ब्रह्मा, विष्णु र महेश अलग-अलग छन्, चन्द्र, सूर्य अलग-अलगै छन् । मनुष्यहरू अलगै छन् । यो पुराण सर्व विस्तृतरूपले जान्ने इच्छा हुनेले ब्रह्माण्ड पुराण हेर्नुपर्छ ।

श्री स्वस्थानी-अष्टदल यन्त्र

अष्दलमा अष्टमातृकाहरू बसेका छन् । माझमा बसेकी चार हातमा त्रिशूल, तरबार, चक्र र कमल लिएकी श्रीस्वस्थानी देवी हुन् आदिशक्ति भएकी यिनी भक्तजनलाई तुरुन्तै मनले चिताएको फल दिन्छिन ॥

अष्टासु च दलेष्वेषु मातृकाष्टथितास्तथा । खड्गं त्रिशूलं चोर्ध्वञ्च वामे च वरमुत्पलम् ॥
चतुर्भुजा त्रिनेत्रा च सर्वालंकारभूषिता । सुवर्णवद्विका साभा स्वस्थानी परमेश्वरी ॥

श्री महादेवले कामदेवलाई भस्म गरेको

ताम्बूलम् १०८। पूगीफलम् १०८। पुष्पाणि १०८। प्रदक्षिणा१०८। नीराजनार्थ वर्तिका १०८। ततो पुष्पाञ्जलि–नमोऽस्तु ते महादेवि स्वस्थानि परमेश्वरि। त्रिलोकजननि नित्ये प्राणिनां पापहारिणि।। त्रिपुरघ्न महादेव भक्तवत्सल विश्वकृत्। नमस्करोमि देवेश ब्रह्ममाधववन्दित।। अन्यत्र शरणं नास्ति युवां वै शरणं मम। तस्मात् कारुण्यभावेन रक्षतां परमेश्वरौ। विशेषार्घ्यम्–स्वस्थानि देवदेवेशि पूर्णार्थं मम तारकम्। गृहाणार्घ्यं मया दत्तं प्रसीद परमेश्वरि।। पूर्ण-पात्रम्।। विसर्जनम्। यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय मामकीम्। इष्टकामप्रदानार्थ पुनरागमनायच।। गोदानम्।। भूयसि–ॐ अद्य कृतैतत्स्वस्थानीव्रतपूजासांगतासिद्ध्यर्थं यद्दैवतं यथानामगोत्रायेत्यादि पठित्वा। कायेन वाचा० इति पठित्वा प्रसादं गृहणीयात् इति स्वस्थानी–व्रत–पूजाविधिः समाप्तः।

पञ्चामृत–पञ्चनद्य० जल–आपोऽअस्मान्०, वस्त्र–दुकूल०, यज्ञोपवीत–अष्टचत्वार०, चन्दन, श्रीखण्ड० पुष्पाणि–उद्यानो०, कमलपुष्प–पद्मञ्च०, बिल्वपत्र–त्रिदलं, दूर्वाक्षता–दूर्वाक्षतं, सूत्रम्–नवतन्तु०, धूपम्–वनस्पति, दीपम्–आज्यवर्ति० नैवेद्यम्–घृतपक्वं० ताम्बूलं–पूगीफलं०, फलम्–इदं फलं०, इत्यादि मन्त्र अनुसार सबै वस्तु चढाई एक सय आठ गनेका अक्षता, जौ, तिल, पान, सुपारी, जनै आदि सबै चढाउनू। नीराजन गर्ने बत्ती १०८ बालेर अनि पुष्पाञ्जलि–नमोऽस्तु ते० देखि परमेश्वरीसम्म भन्नू। अनि 'स्वस्थानी०, यस मन्त्रले अर्घ्य दिनू।। पूर्णपात्र गरी 'यान्तु देव०' ले विसर्जन, भूयसि दक्षिणा, कायेन वाचा गर्नू।

व्रत-पूजाको सामग्री

आसन, थाली, पञ्चपात्र, आचमनी, अर्घ्य, दीप, कलश, गणेश थाप्ने चामल, कर्मपात्र, पंचामृत, चन्दन, अक्षता, धूप, बत्ती, नैवेद्य, वस्त्र, भेटी, जनै, सुपारी, सिन्दूर, अबीर, सौभाग्य द्रव्य, पूर्णपात्र र रोटी १०८, कुइका सुपारी १०८, बेलीको फूल १०८। पान १०८। यज्ञसूत्र १०८। अक्षता, जौ, तिल सबै १०८ र अरू फल-फूल नैवेद्यहरू शक्ति-अनुसार चाहिन्छ। आर्सीमा ॐकार सहित अष्टदल लेखि बालुवाको शिवलिंगनेर राख्नू र त्यसैमा पूजा गर्नू।

कथा प्रारम्भः

कैलासशिखरे रम्ये नानाधातुप्रशोभिते ।
कल्पवृक्षोद्यानयुक्ते कामधेनु - विराजिते ।।१।।
चिन्तामण्यद्रिसंयुक्ते चाष्टसिद्धिसमन्विते ।
सुखासीनं जगन्नाथं ज्ञानमुद्रायुतं शिवम् ।।२।।
ब्रह्मेन्द्रविष्णुभिर्वन्द्यं सौम्यरूपधरं पतिम् ।
प्रणम्य शिरसा पृच्छत् पार्वती परमेश्वरी ।।३।।

पार्वत्युवाच–

भक्तवत्सल सर्वज्ञ देव-देव जगत्पते ।
ब्रूहि मे परमेशान व्रतं त्रैलोक्यदुर्लभम् ।।४।।
को धर्मः सर्वधर्माणां भवतः परमो मतः ।
सुरा सुरास्तथा नागा महाचार्यास्तया सुराः ।।५।।
भ्रातरो विविधाः सन्ति तथान्ये विविधा नराः ।
यद्वैधव्यहरं पुण्यं स्वस्थानस्थितिहेतुकम् ।।६।।

महादेव उवाच–

साधु साधु महादेवि यत्त्वयाहं प्रबोधितः ।
सङ्क्षेपेण प्रवक्ष्यामि बह्वर्थं व्रतमुत्तमम् ।।७।।
माघस्य पूर्णिमायां तु स्वस्थानीव्रतमाचरेत् ।
आवयोः पूजयेत्तत्र प्रतिमां मण्डले शुभे ।।८।।
चन्दनाक्षतपुष्पादि गृहीत्वा ध्यानमाचरेत् ।
सुवर्णवर्णदीप्ताभां त्रिनेत्रां कमलाननाम् ।।९।।

सिहांसनसमासीनां सर्वालङ्कारभूषिताम् ।
खड्गचर्मधरां चाऽथ वामदक्षिणयोः क्रमात् ।।१०।।
चतुर्भुजां च तत्रैव पूजयेद् वृषकेतुनाम् ।
नीलोत्पलाभये वामे वरशूले च दक्षिणे ।।११।।
एवं ध्यात्वा महादेव मर्घ्यं चाऽथ प्रदापयेत् ।
अष्टोत्तरशतैः पुष्पैः फलधूपान्नचन्दनैः ।।१२।।
पूजयेद्वै महादेवौ जगतः परमेश्वरौ ।
ततो गोधूमचूर्णेन सतिलेन गुडेन च ।।१३।।
गर्भं कृत्वा च पक्तव्यं सर्पिषाष्टोत्तरं शतम् ।
पूपकं परमेशानि तद्वै भक्त्या निवेदयेत् ।।१४।।
ततोऽष्टपूपं सङ्गृह्य शुक्लवस्त्रेण वेष्टयेत् ।
पीतसूत्रेण सम्बद्ध्य पूजयेत् पतिबुद्धिना ।।१५।।
पत्ये दद्यात् भक्षणाय तद्वद्वा मित्रपुत्रयोः ।
एतान् न लभते या च सा नद्यां वाहयेद् ध्रुवम् ।।१६।।
प्रदक्षिणीकृत्य ततो ह्यावां वै श्रद्धयाऽन्विता ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा च दक्षिणां च प्रदापयेत् ।।१७।।
स्वयं शतञ्च भोक्तव्यं रात्रौ जागरणं चरेत् ।
ततो विसर्जनं कृत्वा जले तन्मण्डलं क्षिपेत् ।।१८।।
वर्षे वर्षे व्रतं कुर्यात् स्वस्थानीनामकं शुभम् ।
एतद्व्रतफलं देवि! सङ्ख्यातुं नैव शक्यते ।।१९।।
गोशतञ्च सहस्त्रञ्च परिष्कारविभूषितम् ।
कन्यादानान्नदानानां वाजिवारणकोटिशः ।।२०।।

वस्त्ररत्नमहादानं तिलकाञ्चनमेव च ।
राजसूयाश्वमेधाभ्यां यत्फलं समवाप्यते ।।२१।।
तत्सर्वं समवाप्नोति व्रतेनाऽनेन सुन्दरि ।
व्रतानाञ्च शिरोरत्नं स्त्रीणां चैव विशेषतः ।।२२।।
त्रिवर्गं च समालभ्य प्राप्यते परमागतिः ।
इत्येतत् कथितं देवि! किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ।।२३।।

पार्वत्युवाच–

तत्कथां श्रोतुमिच्छामि सर्वचेतोरमा शुभाम् ।
कथयस्व महादेव! यदि योग्याऽस्ति मे प्रभो ।।२४।।

सदाशिव उवाच–

साधु कृतं त्वया देवि! यत्कथाश्रवणे मनः ।
तव प्रीत्यै प्रवक्ष्यामि सावधाना शृणु प्रिये! ।।२५।।
पुरासीद् ब्रह्मपुर्यां वै शिवशर्मा महातपाः ।
षट्कर्मनिरतो विप्रः सर्वशास्त्रार्थपारगः ।।२६।।
पूर्वजन्मविपाकेन नालभेत् सन्ततिं द्विजः ।
तस्य पत्नी सती नाम्नी नित्यं या पतिदेवता ।।२७।।
विषण्णा ह्यतिदुःखेन पृच्छति ब्राह्मणी पतिम् ।
आजन्मपापिनी काऽहं न जाने किं मया कृतम् ।।२८।।
पुत्रःपुत्री न मे किञ्चिद् वृथा जन्म गता मम ।
भार्यावचनमाकर्ण्य पतिः स्वास्थ्यं न प्रापह ।।२९।।
एतस्मिन्नन्तरे काले जायापत्योः किलाग्रतः ।
तस्य पुण्यप्रभावेण तत्रैका गौः समागता ।।३०।।

गवा तयोरग्रतस्तु गोमयं वै समुज्झितम् ।
समुत्पन्ना ततो दृष्टा कन्या रूपवती शुभा ।।३१।।
सर्वलक्षणसम्पूर्णाऽपत्यत्वेऽङ्गीकृता च सा ।
धनधान्यादिसम्पूर्णा लक्ष्मीवत् प्राप्य तां द्विजः ।।३२।।
चकार शङ्खवाद्यादि मृदंगाह्लादमुत्सवम् ।
ददौ नाम यथान्यायं गोमयाभङ्गिनीति सः ।।३३।।
अनेकपुण्यकर्माणि ददाति स चकार ह ।
प्रत्यहं वर्धते कन्या शुक्लपक्षे शशी यथा ।।३४।।
तत्पुण्यधर्षिताः सर्वे त्रस्ताः शक्रादयः सुराः ।
कैलासं तु समागम्य मां सर्वं ज्ञाप्य तत्त्वतः ।।३५।।
अभयञ्च मया दत्तं गच्छ शक्र यथासुखम् ।
शक्रः स्वस्थानमायातो मयाऽऽज्ञप्तो विचक्षणः ।।३६।।
तत्कालेऽहं महादेवि! बभ्राम भूमिमण्डले ।
कपालिवेशो भिक्षार्थं तद्विप्रद्वारमागतः ।।३७।।
डमरुं वादयित्वा च ययाचे विप्रमन्दिरे ।
एतस्मिन्नन्तरे काले सा कन्या गर्वगौरवात् ।।३८।।
तच्च शब्दं न शुश्राव कुसुमैः क्रीडती स्थिता ।
श्रुत्वा माता तु तच्छब्दं शीघ्रं कन्यां जगाद ह ।।३९।।
दीयतां तत्करे पुत्रि राशिरत्नस्य विद्यते ।
मातुर्वचनमाकर्ण्य भिक्षां धृत्वाऽग्रतो गता ।।४०।।

भिक्षुरुवाच–

भिक्षुरूपः क्रोधयुक्तः शापं तस्यै ददौ तदा ।
त्वद्भिक्षां नैव गृह्णामि शृणु ब्राह्मणकन्यके ।
अशीति वयसा वृद्धः पतिस्तव भविष्यति ।।४१।।

इति शापं तस्य श्रुत्वा रुरोदातीव विह्वला ।
धीमती जननी कन्यां सान्त्वयामास यत्नतः ।।४२।।
कालेनाऽल्पेन सा देवी गोमयोद्भवसुन्दरी ।
गोमयेति च विख्याताऽभवत् सा दशवार्षिकी ।।४३।।
पतिं योग्यतरं तस्या गतो मार्गयितुं पिता ।
द्विजो जामातृयोग्यो हि न प्राप्तः शिवशर्मणा ।।४४।।
विश्रान्तः स्वगृहं प्राप्य शिवशर्मा सुदुःखितः ।
भिक्षुकस्य च शापेन दैवेन प्रतिपादितः ।।४५।।
ब्राह्मणोऽतीव वृद्धश्च कन्यां याचितुमागतः ।
जटालम्बितदीर्घाङ्गः कम्पितश्चातिदुर्बलः ।।४६।।
कुब्जः कुवेशो वधिरः पश्चिमे वयसि स्थितः ।
अन्यद्विजस्याऽलाभेन तस्य शापभयेन च ।।४७।।
पूर्वशापं चाऽनुस्मृत्य तस्मै दुहितरं ददौ ।
कन्यादानञ्चकाराऽसौ शुभलग्ने शुभे दिने ।।४८।।
ततस्तु शिवभट्टेन पालितो दुहितुः पतिः ।
कालेन ज्वरपीडार्तः शिवशर्मा दिवं ययौ ।।४९।।
तत्पत्नी पतिना सार्द्धं सतीत्वञ्च समागत ।
गोमया चातिदुःखार्ता पतिना सह तिष्ठति ।।५०।।
क्लेशैर्युतातिमलिना भोक्तुं पातुं न विदन्ति ।
तस्यां तु गर्भः सञ्जातो हर्षशोकविवर्धनः ।।५१।।
सीमन्तोन्नयनं कृत्वा विप्रः पुंसवनादिकम् ।
एकमासावधिं कृत्वा भिक्षार्थं वृद्धब्राह्मणः ।।५२।।

पत्नीं प्रबोधयित्वा तु ततो देशान्तरे गतः ।
सशीतज्वरपीडार्तो ममाराऽरण्यके द्विजः ।।५३।।
गोमया ब्राह्मणी सा च निर्जने निजमंदिरे ।
स्थित्वा ग्राम्यजनेनैव पालिता पतिदेवता ।।५४।।
गोमया दशमे मासि सुषुवे तनयं शुभम् ।
द्विजश्रेठैस्तस्य नाम नवराजेति कीर्तितम् ।।५५।।
याचितऽन्नेन सा माता कारयामास सत्तमैः ।
चूडाव्रतविवाहादिसर्वकर्माणि तस्य वै ।।५६।।
यौवनोद्भेदवयसि नवराजो द्विजोत्तमः ।
वसन् गृहेऽतिदुःखेन संयुतो मातृवत्सलः ।।५७।।
मातरं परिपप्रच्छ षोडशाब्दोऽतिसाहसी ।
भोऽम्ब! तातोऽस्ति क्व गतः सत्यं कथय मा मृषा ।।५८।।
इति पुत्रवचः श्रुत्वा सा माता रुदती सती ।
जगाद वचनं पुत्रं भर्तुश्चरितसंयुतम् ।।५९।।
त्वयि गर्भस्थिते पुत्र! तातस्ते भिक्षितुं गतः ।
क्व तिष्ठति न जानामि जीवितो वा मृतो थवा ।।६०।।
इति मातृवचो श्रुत्वा नवराजोतिधार्मिकः ।
अम्बामाश्वासयामास हेतुभिः शास्त्रबोधितैः ।।६१।।

नवराज उवाच–

पित्रुदेशे गरिष्यामि तवाऽनुज्ञां विधाय च ।
पुत्रस्य परमो धर्मः पितृसेवापरो न हि ।।६२।।
जीविते वाक्यकरणात् क्षयाऽहे भूरिभोजनात् ।
गयायां पिण्डदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता ।।६३।।
एवं प्रबोध्य जननीमनुज्ञां प्राप्य स द्विजः ।
प्रबोध्य युवतिं भार्यां पाथेयम्परिगृह्य च ।।६४।।

यात्रां स विधिना कृत्वा ततो देशान्तरे गतः ।
ग्रामाद्ग्रामान्तरं गच्छन् तातमन्वेषयन् द्विजः ॥६५॥
शुश्राव स ग्राम्यमुखान्निश्चितं पितरं मृतम् ।
रुदोदातीव दुःखार्तो हा तात जनकेति वै ॥६६॥
गङ्गातीरे ततो गत्वा चक्रे श्राद्धं विधानतः ।
अथ स्नुषा गोमयाया दुःखात्पितृगृहं गता ॥६७॥
तदा सा गोमयायोद्धूता ग्रामं तत्याज्य लज्जया ।
वस्त्रहीनातिमलिना नदीनिकटवासिनी ॥६८॥
एरण्डपादपाकीर्णे तृणकुड्यान्तरे स्थिता ।
कोद्रवान्नं सदा भुक्त्वा सूत्रकर्तनकर्मतः ॥६९॥
कर्मणा सातिदुःखेन साध्वी कालं न्यवर्तयत् ।
तदा कैलासशिखरे लक्ष्मी गौरी सरस्वती ॥७०॥
सर्वदेवगणैर्युक्त चक्रुस्तद्व्रतमुत्तमम् ।
तत्र मर्त्योपदेशार्थं स्वाश्रमान्नारदो मुनिः ॥७१॥
आगतश्च मयाऽऽज्ञप्तो गच्छ लोकहिताय वै ।
एतद्यथा मर्त्यलोके सञ्चारि स्यात्तथा कुरु ॥७२॥
इत्याज्ञां स मुनिः प्राप्य गतवान् मर्त्यविष्टपम् ।
पृथ्वीमण्डलमध्येऽथ दरिद्रः को भवेदिवि ॥७३॥
चिन्तयामास तत्त्वज्ञः परोपकरणप्रिय ।
गोपालं परिपप्रच्छ को दरिद्रः क ईश्वरः ॥७४॥
गोपालस्तु ततो वाक्यमुवाच प्रान्तरे स्थितः ।
दुःखिनीनां न काप्यस्ति गोमयायाः परा भुवि ॥७५॥
गोपालवचनं श्रुत्वा गतस्तत्सन्निधौ मुनिः ।
ब्राह्मणीमाह्वयामास द्वारि स्थित्वा पुनः पुनः ॥७६॥

धर्मोपदेशं श्रृण्वस्ति स्वस्थानीव्रतमुत्तमम् ।
यथाविधानं वक्ष्यामि गोमये! तद्व्रतं कुरु ।।७७।।
इत्युक्त्वा नारदो धीमानुवाच सकलं विधिम् ।
ततः साऽऽनन्दसंयुक्ता प्रणम्य मुनिसत्तमम् ।।७८।।
तस्मै पीठासनं दत्वा संवेश्य च गृहान्तरे ।
आतिथ्यं तस्य वै कर्तुं मनसा परिचिन्त्य सा ।।७९।।
गृहे च नाऽस्ति मे किञ्चित्किं करोमीति दुःखिता ।
कर्तितं सूत्रमादाय ताम्बूलाय जगाम ह ।।८०।।
ताम्बूलं पूगसहितं गृहीत्वा गृहमागता ।
तावदेव गृहे तस्य निधिं दत्त्वा गतो मुनिः ।।८१।।
ब्राह्मणी गृहमायाता न ददर्श मुनीश्वरम् ।
गृहसम्मार्जनञ्चक्रे विषादेन युता सती ।।८२।।
भद्रपीठं समुत्थाप्य तत्र दृष्टो निधिस्ततः ।
व्रतोपदेशमात्रं वै नाऽयं दातुं मुनीश्वरः ।।८३।।
धर्मव्याजैर्निधिमपि मह्यं दातुं समागतः ।
इत्यानन्देन मनसा जग्राह निधिमुत्तमम् ।।८४।।
ततः सा तद् व्रतञ्चक्रे मुनिनाऽभिहितं यथा ।
पूपाष्टकं तु संस्थाप्य पुत्रागमनकांक्षया ।।८५।।
स्वयं शतं सा बुभुजे सिताक्षीरघृतैर्युतम् ।
तद्व्रतस्य प्रभावेण रात्रौ तत्पुत्र आगतः ।।८६।।
आशीर्भिरर्चयामास सूनुनाऽसौ नमस्कृता ।
पूपाष्टकं च पुत्राय ददौ सा गोमयोद्भवा ।।८७।।
दत्तं पूपं स बुभुजे सिताक्षीरघृतैर्युतम् ।
परस्परकथां कृत्वा उभाभ्यां गमिता निशा ।।८८।।

प्रातस्ततः सा जननी नवराजमुवाच ह ।
गङ्गातीरे हि गत्त्वा त्वं स्नानं कुरु च पुत्रक ।।८९।।
ततो विश्वेश्वरं देवं ध्यानेन परिचिन्तय ।
इति मातृवचः श्रुत्वा कृतगङ्गाप्लवो द्विजः ।।९०।।
कृत्वा वैश्वेश्वरीं पूजां महास्तोत्रमुवाच ह ।
यं वै वेदो वेद नो नैव विष्णुर्नो वा वेधा नर्षयो नैव वाणी ।
तं देवेशम्मादृशः कोऽल्पबुद्धिर्याथार्थ्याद्वैवेत्यहो विश्वनाथम् ।।९१।।
श्रुत्वा स्तोत्रमिदं तुष्टो जगाद परमेश्वरः ।।९२।।
कालाऽन्तरे च ते राज्यं नवराज! भविष्यति ।
इत्युक्त्वा गोमयासूनुमन्तर्धानं गतः शिवः ।।९३।।
ब्राह्मणोऽपि वरं प्राप्य जगाम स्वनिकेतनम् ।
एतस्मिन्नन्तरे काले लावण्याख्यपुरीश्वरः ।।९४।।
मृतः कालवशेनैव राजा पुत्रादिवर्जितः ।
तस्मिन्देशे गजेन्द्रेण कश्चिद्राजा विधीयते ।।९५।।
इति श्रुत्वा देशदेशादागता लोकपंक्तयः ।
वस्त्रालङ्कारसम्पूर्णा नाना शोभासमन्विताः ।।९६।।
स्थिता लावण्यपथ्यासु राज्यलोभेन वै नराः ।
गोमया साऽपि लोभेन सपुत्रा स्वगृहाद्ययौ ।।९७।।
सपुत्रा लज्जया सा वै सन्तस्थौ गृहकोणतः ।
सजलं स्वर्णकुम्भञ्च गृहीत्वा राजमार्गतः ।।९८।।
तेषु सर्वेषु तिष्ठत्सु गजेन्द्रोऽन्वेषयन्नरान् ।
गृहकोणगतः सो वै नवराजः समातृकः ।।९९।।

स्नापितस्तज्जलेनैव स्वस्कन्धे स्थापितस्तदा ।
राजगृहं स नीतश्च दोलया तत्प्रसूरपि ॥१००॥
पुरोहितादयश्चक्रुः सर्वे तस्याऽभिषेचनम् ।
वीणा - मृदङ्ग - पटह - शङ्ख - दुन्दुभि - निस्वनैः ॥१०१॥
लाजापुष्पादिसिन्दूरैर्युक्तं प्राप्य महोत्सवम् ।
नवराजोऽतीव हृष्टः सिहांसनगतः प्रभुः ॥१०२॥
मातरं परिपप्रच्छ प्रिया मे क्व गतेति वै ।
स्वस्थानीं सा न जानाति सर्वकष्टविनाशिनीम् ॥१०३॥
त्वत्प्रसादेन भूपोऽहं जातो वै त्वत्प्रभावतः ।
महद्दुःखं त्वया प्राप्तमित्युक्त्वा मातरम्प्रति ॥१०४॥
प्रियायै प्रेषयद्दोलां गतास्तस्याऽऽज्ञया जनाः ।
ददृशुस्तां स्त्रियं ते वै नदीतीरनिवासिनीम् ॥१०५॥
ततः पृच्छन् हि का त्वं भो नवराजप्रिया कुतः ।
तैः पृष्टा सा चारुनेत्रा कथयामास भारिकान् ॥१०६॥
पत्न्यहं नवराजस्य परमप्रीतिदायिनी ।
गोमया पतिमाता च गच्छामो यत्र मत्प्रभुः ॥१०७॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा भटास्ते हर्षसंयुताः ।
दोलायां स्थापयित्वा तां प्रेषयामासुराद्दता ॥१०८॥
तैर्भारवाहकैः सर्वैर्दोला नीता नदीतटे ।
अप्सरोभिः कृतं तत्र ददृशुस्ते व्रतोत्तमम् ॥१०९॥
तद् दृष्ट्वा भारिकाः सर्वैः तामाश्वास्य गतास्ततः ।
यत्राप्सरोगणैः सर्वैः स्वस्थानीव्रतमादृतम् ॥११०॥

भारिका ऊचु :-

भो भो देव्यः किमेतद्वै क्रियते व्रतमुत्तमम् ।

अप्सरस ऊचु :-

स्वस्थानीव्रतमेतद्धि सर्वकामफलप्रदम् ।।१११।।
एतद्व्रतप्रभावेण स्वर्गलोके महीयते ।
इति श्रुत्वा भारिकास्ते पुष्पादीनि प्रयाच्य वै ।।११२।।
अप्सरोभिः सहैवात्र स्वस्थान्याश्चक्रिरे व्रतम् ।
पुनस्तत्र समायाता यत्र सा भोगिनी स्थिता ।।११३।।
ततोऽतीव प्रक्रुद्धासीद्विलम्बेन च सा प्रिया ।
सा पूपतिलकान्दृष्ट्वा भारवाहान् मुदाऽन्वितान् ।।११४।।
सपुष्प- फलहस्ताब्जानाह तान् पापिनी वधूः ।
भारवाहा! विलम्बो हि युष्माभिः क्रियते कुतः ।।११५।।
इति श्रुत्वा भारवाहा विज्ञप्तिं चक्रिरे मुदा ।
अप्सरोभिः कृतं चैव नानाकामप्रदं शुभम् ।।११६।।
स्वस्थान्याश्च व्रतं दृष्ट्वा नः श्रद्धा समजायत ।
फलाभिलाषिभिश्चैव ह्यस्माभिरपि तत्कृतम् ।।११७।।
भवदर्थम् पुष्पफलं समानीतं गृहाण भो !
एतच्छ्रुत्वा वाहवाक्यां क्रुद्धातीवाऽवदत्तदा ।।११८।।
स्वस्थानी का मयाऽद्यापि वेदे लोके च नः श्रुता ।
इति वज्रसमं वाक्यमुक्त्वा सा पापिनी तदा ।।११९।।
तदत्तः पुष्पफलयोश्चक्रे सा क्षेपणं रुषा ।
तस्यास्तत्कर्म दोलायां दृष्ट्वा संस्थाप्य पापिनीम् ।।१२०।।
निन्युर्मार्गेण त्वरया भारवाहा भयान्विताः ।
अथ तत्र समायाताऽल्पजला सुगमा नदी ।।१२१।।

ते तां हि पापिनी निन्युर्नदीं तर्तुं यदाऽप्रिया।
तदा प्रलयवन्मेघा गर्जनं चक्रिरेऽप्रदाः ॥१२२॥
पपात वातवेगेन नदीमध्ये च पापिनी।
सा दिष्ट-पापिनी जाता गलत्कुष्ठेन संयुता ॥१२३॥
तद्व्रतस्य प्रभावेण वाहकास्ते दिवङ्गताः।
तत्पापिनीस्पर्शभीत्या च जलम्पातालमाश्रितम् ॥१२४॥
संकटं कर्दमं तत्र दृश्यते पथिकैः सदा।
तत्र द्वादशवर्षाणि कर्दमे पापिनी स्थिता ॥१२५॥
ततो वंशादिभिस्तद्धि शोधितं कर्दमं जनैः।
तदा वंशाग्रसंलग्ना प्रोत्प्लुत्य पापिनी गता ॥१२६॥
कुशस्थाने च पतिता संकटे दैवयोगतः।
सर्वदा सा ज्वलद्वह्निज्वालया परिपीडिता ॥१२७॥
ततः स नवराजो हि मातरं प्रति चोक्तवान्।
राजलक्ष्मीश्च सम्प्राप्तेयन्ते मातः प्रसादतः ॥१२८॥
सर्वदानं करिष्येऽतो ब्राह्मणेभ्यश्च श्रद्धया।
इत्युक्त्वा देशदेशाच्च ब्राह्मणाः सन्निमन्त्रिताः ॥१२९॥
कपिलः शिष्यसंयुक्तस्तदुद्दिश्य जगाम सः।
मुनिना कपिलेनाऽधो दृष्टा सा पापिनी तदा ॥१३०॥
मुनिना परिपृष्टा सा दग्धकाष्ठाकृतिर्वधूः।
किं कुलं केन पापेन चेदृशी ते दशाऽधुना ॥१३१॥
मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा पापिनी वाक्यमब्रवीत्।
जात्याऽहं ब्राह्मणी विप्र! ह्यवस्था व्रतनिन्दया ॥१३२॥
क्षुधा मां बाधते विद्वन्! भुक्तशेषमिहानय।
तेनैव मे क्षुधा शान्तिरित्येवं प्रार्थयाम्यहम् ॥१३३॥

ओमित्युक्त्वा गतो विप्रो नवराजनिवेशनम् ।
तत्र भुक्त्वा महद्भोज्यं दानादि प्राप्य वै ततः ।।१३४।।
सर्वे द्विजा गता गेहान् स्वान् स्वानेव मुदान्विताः ।
मुनिना याचितुं नैव शक्यते लज्जया तदा ।।१३५।।
इतस्ततो भ्रमन् विप्रो नवराजनृपाङ्गणे ।
मात्रा नृपस्य दृष्टः सा ततो जिज्ञासितो द्विजः ।।१३६।।
नृपमात्रा मुनिः पृष्टः किं कार्यं भवतस्त्विह ।
तेन चोक्तं परार्थं च याच्यते भोज्यमात्रकम् ।।१३७।।
भाण्डारिका इति श्रुत्वा दातुं भाण्डगृहं ययुः ।
पक्वान्नादि प्रपूर्णं तद्व्रतनिन्दा-प्रभावतः ।।१३८।।
रिक्तं भण्डगृहं जातं सर्वे दृष्ट्वा हि सत्रपाः ।
नृपमात्रे परावृत्य तेऽवदन् सर्वमेव हि ।।१३९।।
सोवाच तद्वचः श्रुत्वा दीयतां भोज्यमात्रकम् ।
तस्यास्तद्वचनं ज्ञात्वा कृतवन्तस्तथैव ते ।।१४०।।
नूतने मृण्मये भाण्डे कृत्वा भोज्यं त्वरान्विताः ।
मुनिर्गतश्च पापेन युक्ता सा यत्र तिष्ठति ।।१४१।।

वैष्णव्युवाच–

स्वस्थानीपरमेश्वर्या विधिवद् व्रतमाचर ।
तेन स्वस्थानलाभस्ते भविष्यति न संशयः ।।१४२।।
इत्युक्त्वाऽन्तर्हिता देवी वैष्णवी कामरूपिणी ।
तथा कृतं व्रतं सर्वं यथा देव्या प्रभाषितम् ।।१४३।।
दध्यपूपे तथा देव्या ह्यप्राप्ते व्रतकर्मणि ।
शर्करायास्ततोऽपूपं नदीपङ्कस्य वै दधि ।।१४४।।

कृत्वा समर्पितं वध्वा तदद्वयं सत्यतां गतम् ।
अष्टऽपूपं ससूत्रादि नमस्कृत्य पुनः पुनः ।।१४५।।
नद्यां क्षिप्तं तथा शीघ्रं तत्स्पर्शं प्राप्य नागिनी ।
अष्टोत्तरशतं वर्ष पुरुषेण विवर्जिता ।।१४६।।
नागेन मिलिता या तद् ह्यपूपस्पर्शनादिभिः ।
सर्वपापैर्विनिर्मुक्ता बभूवाऽतीव सुन्दरी ।।१४७।।
आशिषं च ददौ तस्यै नागकन्याऽतिविस्मिता ।
ततो बभूव सा पापा महालक्ष्मी-स्वरूपिणी ।।१४८।।
केनाप्याऽऽगत्य राज्ञेऽथ कथिता सुन्दरी कथा ।
पथिकस्य वचः श्रुत्वाऽनुचराः प्रेषिताः पुनः ।।१४९।।
नाना वाद्यादिघोषेण वेदघोषेण वै ततः ।
स्वीये गृहे समायाता नवराजस्य भोगिनी ।।१५०।।
गोमयायाः पदद्वन्द्वं सुन्दरी प्रणनाम सा ।
मात्रा पत्न्या च संयुक्तो नवराजो नराधिपः ।।१५१।।
प्राप्तं निष्कण्टकं राज्यं बुभुजे सर्वसम्मतम् ।
स्वस्थानीपरमेश्वर्याः कथां श्रुत्वा च श्रद्धया ।।१५२।।
अपुत्रा पुत्रमाप्नोति पत्युः प्रीतिं च विन्दति ।
कथाश्रवणमात्रेण हयमेधफलं लभेत् ।।१५३।।

।। इति ।।

श्लोकबद्ध स्वस्थानी-कथा

(ह्रस्वलाई ह्रस्व, दीर्घलाई दीर्घ अनि अदन्तलाई अदन्तै र हलन्तलाई हलन्तै उच्चारण गर्नु ।)

स्वस्तिश्री भगवान् सदाशिवजिको * भक्ती मनैमा धरी ।
सोधे क्वै दिन ती अगस्त्य मुनिले * अत्यन्त श्रद्धा गरी ॥
हे सर्वज्ञ कुमार ! कोहि कहनोस् * राम्रो कथा धर्मको ।
जस्ले दुःख हरोस्, मिलोस् सुख ठुलो * सो धर्मका पुण्यको ॥१॥
यस्तो प्रश्न सुनी अगस्त्य मुनिको * क्यै बेर सोचीकन ।
थाले भन्न कुमारले शुभ कथा * सद्धर्ममा दी मन ॥
हे सद्भक्त अगस्त्य ! लौ सुन तिमी * अत्यन्त राम्रो कथा ।
जस्ले हर्दछ पाप ताप मनको * नाशेर सारा व्यथा ॥२॥
नाना रत्नसमान धातुहरुले * अत्यन्त नै शोभिने ।
धेरै कल्पतरू सरी फलहरू- * को वृक्ष धेरै हुने ॥
चौँरी गाइहरू जहाँ छन सबै * नै कामधेनू सरी ।
जे माँग्यो उहि पाइने जति पनी * चिन्तामणी छन् भरि ॥३॥
जाहाँ गै अति शुद्ध शान्त मनले * ठूलो तपस्या गरी ।
पारे सिद्ध कती मुनीन्द्रहरुले * त्यो अष्टसिद्धी धरि ॥
यस्तो सुन्दर सिद्धिदायक उँचो * कैलासको चूलिमा ।
मारी आसन मस्तसाथ रहने * तल्लीन भै ध्यानमा ॥४॥
ब्रह्मा इन्द्र र विष्णु आदिहरुले * नित्यै नमी ढोगिने ।
राम्रा सुन्दर रूपका अति निका * औ विश्वले पूजिने ॥
जस्को नाम छ विश्वनाथ जगमै * औ भक्तका वत्सल ।
ती आफ्ना पतिलाइ पार्वतिजिले * सोध्नूभयो सादर ॥५॥
हे मेरा प्रिय स्वामि, हे पति प्रभो * हे नाथ विश्वम्भर ।
हे सर्वज्ञ जगत्पते भवपते * हे ज्ञानका सागर ॥
द्यौताका पनि देवता सकलको * कल्याणका इच्छुक ।
भन्नोस् क्वै व्रत त्यो, छ जो त्रिभुवनै- * मा गुप्त ऐह्लेतक ॥६॥

यो संसारमहाँ अनेक थरि छन् * प्राणीहरू उद्भव ।
द्यौता दानव दैत्य राक्षस ठुला * ती नाग औ मानव ॥
साराको हित होस्, कुनै नछुटिओस्, * कोही विधूवा नहोस् ।
यस्तो उत्तम धर्म जो छ त्यहि नै * सुन्छू म लौ भन्नुहोस् ॥७॥
यस्तो बिन्ति सुनेर पार्वतिजिको * भन्दा भए शम्भुले ।
हे देवी, अति बेस सोधनि गर्‍यौ * भन्छू म संक्षेपले ॥
थोरै नै श्रमले ठुलो फल दिने * अत्यन्त नै उत्तम ।
जो हो त्यो व्रत, त्यै कहन्छु अब लौ * भै सावधानी सुन ॥८॥
हे प्यारी, सुन सावधान मनले * स्वस्थानिको यो व्रत ।
जस्ले स्त्रीहरुको मनोरथ सबै * भैजान्छ पूरा स्वतः ॥
कन्याले पति पाउँछे र अपुता- * ले पाउँछे सन्तति ।
दुःखीले सुख पाउँछे, गरिब छे * ता पाउँछे सम्पति ॥९॥

वर्षैपिच्छे चचान्द्रे पुपुस ममहिनाको पुपूर्णे तिथीमा ।
काटीकूटी मजाले सब नङहरु ती न्वाहिध्वाई नदीमा ।।
रोजै खाई हविष्ये, भुमिशयन गरी, काम-सेवा तजेर ।
माघे पूर्णे नआएतक सुननु कथा रोज भक्ती गरेर ।।१०।।

माघैको उस पूर्णिमा तिथिमहाँ * उठ्नू सखारै तहीं ।
भ्याएसम्म त्रिवेणिमा नहिँ भने * बग्ने नदीमा गई ॥
न्वाहीध्वाइ पवित्र वस्त्र पहिरी * फर्की घरै आउनू ।
पूजाका सब चीजबीज पहिले * ठिक्ठाक पारीलिनू ॥११॥
भोकै बस्नु नखानु केहि पनि लौ * पूजा - समाप्तीतक ।
पूजा-मण्डप धोइधाइकन त्यो * पार्नू सफा मोहक ॥
आई मण्डपमा सबै चिजहरू * राख्नू यथास्थानमा ।
गर्नू पूर्व फिरेर पश्चिम बसी * पूजा त मध्याह्नमा ॥१२॥
माघैको शुभ पूर्णिमा तिथिमहाँ * स्वस्थानिको पूजन ।
गर्नूपर्दछ नारि जातिहरुले * श्रद्धा बढाईकन ॥
पैह्ले दीप-गणेशको कलशको * राम्रो गरी पूजन ।
पुज्नू मण्डपमै दुरुस्त प्रतिमा * हाम्रो बनाईकन ॥१३॥

पूजी अर्घ्यं दिनू प्रसन्न मनले * पञ्चामृतैको निको ।
जोरी अञ्जलि प्रार्थना गरिलिनू * स्वस्थानि ती देविको ॥
हे देवी ! सुनवर्ण झैं शरिरको * औ पद्मपत्रै सरी ।
आँखा छन् तिन चम्किला र रसिला * देख्छ्यौ त्रिलोकैभरि ॥१४॥
बस्छ्यौ वीरहरू बसे सरि सधैं * सिंहासनैमा डटी ।
धाछ्यौं चित्र-विचित्र वस्त्र गहना * देदीप्य औ छ्यौ हठी ॥
बायाँ हातमहाँ त ढाल अनि दा- * याँमा भुजाली लिने ।
गर्छू ध्यान हजूरका स्वरुपको * पाऊँ दया मौलिने ॥१५॥
हे शम्भो ! करुणानिधे पशुपते * हे चारहाते विभो ! ।
बायाँ हातमहाँ लिने अभय औ * त्यो नीलपद्मै निको ॥
दायाँ हातमहाँ लिने त्रिशुल औ * कल्याणकारी वर ।
हे साँढे ध्वजमा हुने भवपते! * यो अर्घ्य ल्यौ ईश्वर !॥१६॥
भन्दै अर्घ्य र दक्षिणा पनि दिई * पुज्नू पिनाकीकन ।
पूजाका सब वस्तु फूल-फल औ * नैवेद्य औ चन्दन ॥
बत्ती धूपहरू सबै चिज हऊन् * सौ-सौ र आ-आठ नै ।
यस्तो रीत गरी पुजोस् भुवनका * ती ईश्वरी-ईश्वरै ॥१७॥
त्यो नैवेद्य अपूप नाउँ गरिने * होस् आठ ज्यादा सय ।
पीठो होस् गहुँको मिलाइ उसमा * मुछ्नू तिलै सक्खर ॥
डल्ला पारि पथारि वा अनि पका- * ऊनू घिऊमा निकै ।
चास्नीभित्र डुबाउनू कित यसै * टक्र्याउनू भक्त भै ॥१८॥
ती-मध्ये सब वस्तुबाट झिकनू * आठाठ ओटा चिज ।
पोको पार्नु सफेद शुद्ध पटमा * बेर्नू पहेँलो सुत ॥
त्यस्लाई पतिलाइ झैं पुजिवरी * त्यो स्वामिलाई दिनू ।
या उन्का हितुलाइ, ती त नभए * मात्रै बगाईदिनू ॥१९॥

घुम्नू दायाँ गराई अनिपछि ति दुवैको स्वयं तीनपल्ट ।
श्रद्धालू भै नमाई शिर द्विजहरु ती पूजि दी भेटि झट्ट ।।
बाँटी पाती प्रसादी सबकन तब नै आफुले खानु प्यूनु ।
राती जाग्राम बस्नू अनि गरिदि बिदा चीज सेलाइदीनु ।।२०।।

स्वस्थानीकन पूजनू यसरि नै * वर्षैपिछे माघमा ।
त्यस्का पुण्य असंख्य छन् जति भनूँ * सिद्धिन्न क्वै कालमा ॥
पूजीपाजि सये हजार गरिने * गोदानको त्यो फल ।
कन्यादान र अन्नदान र कड़ो- * रौं हात्ति-घोडादल ॥२१॥
लूगा रत्न सुवर्णदान तिलका * थुप्रा महादान र ।
ठूला यज्ञ ति अश्वमेध अथवा * ती राजसूयादिक ॥
गर्दा जो फल मिल्छ,मिल्छ सब त्यो * यै बर्तले केवल ।
स्त्रीका लागि त यो अतीव छ ठुलो * साह्रै सजीलो बल ॥२२॥
पाई धर्म र अर्थ काम पछि गै * पाइन्छ मुक्ती पनि ।
स्वस्थानी-व्रतको प्रभाव सब यो * मैले बखानें गुनी ॥
के सुन्छ्यौ अब फेरि लौ भन तिमी * भन्छू म त्यो दी मन ।
भन्दा पार्वति भन्दछिन् अधि-अघी * कस्ले गरे, योकन ॥२३॥
भन्नोस् लौ सब सुन्दछू अब म यो * छू सुन्न त्यो योग्य त ।
यो सूनी शिव भन्नुहुन्छ खुशि भै * राम्रो छ तिम्रो लत ॥
जो त्यो पुण्यकथा म सुन्दछु भनी * बेसै गर्‍यौ चिन्तन ।
तिम्रो प्रेम बुझेर सुन्नु सब यो * भन्छू म त्यो लौ सुन ॥२४॥
धेरै वर्ष बिते कुनै समयमा * यौटा थिए ब्राह्मण ।
षट्कर्मी अति सत्यवादि शिव शर्- * मा नामका थे जुन ॥
गर्थे स्नान सधैं त्रिवेणिजलमा, * द्यौघाटमा बस्तथे ।
तिन्की पत्नि थिइन् अती गुणवती * सारा सती भन्दथे ॥२५॥
ख्यातिप्राप्त थिइन् ति बाँझिन गइन् * प्रारब्धका दोषले ।
साह्रै नै पिरिई भनिन् पतिसँगै * झोक्राइ के पापले ॥
बाँझी भै रहनूपर्‍यो किन अहो ! * बेकार भो जन्म यो ।
भन्दै ध्याच्च बसेर खुच्च गरदै * रोइन् मनै दिक्कियो ॥२६॥
भार्याका पिरका कुरा सुनि पती * क्यै खिन्न जस्ता भए ।
दौंस्रो मङ्गलदेखि गै गणपती- * को बर्त थालीलिए ॥
साह्रै खूशि भई गजाननजिले * के माँगदछौ ? भन्नुभो ।
माँग्छौं सन्तति नाथ ! त्यै दिनुहओस् * 'लौ हुन्छ' भन्नूभयो ॥२७॥

गाई आइ यहाँ ति गोबर हगी- * देलिन् त्यही ली गए ।
त्यै वेला तिनका अगाडि सहसा * गाई पुगिन्, हर्षिए ॥
तिन्कै सामु ति गाइले पनि निकै * गोब्याइदिन् गोबर ।
त्यो नै गोबर बन्न गो चहकिली * कन्या अती सुन्दर ॥२८॥
ल्याए दम्पतिले उठाइ उहिँ गै * साह्रै रमाईकन ।
सारा लक्षणपूर्ण लक्ष्मि सरिकी * पाएर कन्याकन ॥
खूशी भै धनधान्यपूर्ण द्विजले * छोरी बनाई - लिए ।
भो सन्तान भनेर उत्सव गरे * बाजा बजाई-दिए ॥२९॥
डाकी ब्राह्मण धूमधामसँगले * न्वारान गर्दा भए ।
फूकी शंख, बजाइ मादलहरू * गाना-बजाना गरे ॥
उत्पत्ती सरिकै यथोचित गरी * नाऊँ त गोमा धरे ।
ख्वाए भोज अनेकलाइ खुशि भै * ठूलो बढाईँ गरे ॥३०॥

खेल्दाखेल्दै रमाई सुखसित खुशि भै शुक्लको चन्द्र जस्तै ।
रोजै-रोजै अनी ती अलि-अलि गरदै बढ्दथिन् सुस्तसुस्तै ।।
बा-आमा ती दुवै नै नित-नित गरथे दानपुण्यादि धेरै ।
जस्ले थर्काइदीयो पुर सुरपतिको स्वर्गमा बेरबेरै ।।३१।।

आए इन्द्र डराइ देव सँग ली * कैलासमा सत्वर ।
सारा हाल भने मलाइ उनले * एकेक गर्दै डर ॥
मैले ती सबलाइ निर्भय दिएँ * जाओ भनी स्वर्गमा ।
यस्तो बात सुनेर ती सब फिरे * निर्धक्क भै चित्तमा ॥३२॥
त्यस्का बाद तुरुन्त चित्रवनमा * जाँदो भएँ लौ म त ।
योगी भिक्षुक भै तिनै द्विजकहाँ * पुग्दो भएँ हत्पत ॥
तिन्का आँगनमा पुगेर डमरू * पार्दो भएँ डिण्डिम ।
'भिक्षां देहि' भनेर उच्च स्वरले * कुर्लीलिएँ तत्क्षण ॥३३॥
त्यो वेला पुतली बनाइकन त्यो * गोमा त खेल्दै थिई ।
सुन्दै कत्ति सुनीन त्यो डमरुको * मेरो पनी शब्द क्यै ॥
आमाले सुनि छोरिलाइ त भनिन् * ए छोरि ! झट्टै गई ।
द्यौ भिक्षा, तब लीइ आइ उभिई * श्रापैं रिसाहा भई ॥३४॥

लैजा मुन्टि म लिन्नँ यो, किनभने * ढीलो गरिस् आउन ।
सुन् गोमे ! पति पाउलिस् अब छिटै * अस्सी पुगेकोकन ॥
यस्तो श्राप सुनी रुँदी भइ अती * साह्रै हुँदै विह्वल ।
आमाले अनि सान्त्वना खुप दिइन् * छोरी ! नरोऊ अब ॥३५॥
गोमा छोरि बढेर हल्हल छिटै * भै सातवर्षे जब ।
केटो खोज्न हिँडे पिता, तर कतै * केटो मिलेनन् तब ॥
साह्रै दिक्क भएर थाकि घरमै * फर्के भई दुःखित ।
काहाँ जाऊँ, म के गरूँ अब कसो * गर्दा त होला हित ॥३६॥
योगी भिक्षुकको सराप बलियो * टर्दैनथ्यो त्यो ठुलो ।
त्यस्को नै बलले कुनै दिन त्यहाँ * आयो असाध्यै बुढो ॥
कन्या देउ मलाइ गर्दछु बिहे, * दिन्नौ त श्राप्छू कुनै ।
नाऊँ हो शिवभट्ट, भर्खर पुगे- * को छू असी मात्र नै ॥३७॥
ती थीए अति वृद्ध जिङ्रिङ जगल्- * टे औ अती थर्थरे ।
निर्धा औ बहिरा कुरूप अति नै * कुप्रा अनी जर्जरे ॥
केटो कोहि नभेटिदा र तिनले * देलान् सरापै भनी ।
योगीको पनि श्राप सम्झिइ दिए * तिन्लाइ छोरी अनि ॥३८॥
पाले क्यै दिन ख्वाइप्याइ दुध घ्यू * नौनी खुवा बेसरी ।
मोटाए तगडा हुँदै तिनि गए * काटे छरी राम्ररी ॥
लाए पालिश केश दाह्रिहरुमा * काला गराए अनि ।
कन्यादान पछी तिनैकन दिई * पारे जुवाईं पनि ॥३९॥
त्यस्का क्यै महिनापछी ससुर ती * शर्माजि मर्दा भए ।
उन्की पत्नि सती पनी सति गइन् * कैलासमा ती गए ॥
गोमा-दम्पति मात्र त्यो घरमहाँ * बस्थे अती कष्टले ।
माँगी-जाँगि कसै गरी दुखजिलो * खान्थे दुवै दुःखले ॥४०॥

यस्तैमा नै ति गोमाकन रहन गयो हर्ष-शोके उ गर्भ ।
सीमन्ते नामको त्यो त्यसपछि गरिने पुंसवन् आदि कर्म ।।
पूरा पारी दुवै नै विधिहरु अनि ती भट्टजी एक मास ।
भाखा राखेर भिक्षाटन गरन भनी गैगए ती विदेश ।।४१।।

पत्नीलाइ बुझाइओरि तब ती * देशाटनैमा गए ।
आयो कामजरो र जङ्गलमहाँ * खुत्रुक्क ताहीँ मरे ॥
गोमा ब्राह्मणि शून्य आफ्नु घरमा * एक्लै बसेकी थिइन् ।
गाऊँलेहरुले मिलीजुलि दया * गर्दाहुँदी ती जिइन् ॥४२॥
गोमाको दश मास पूर्ण जब भो * सत्पुत्र पैदा भए ।
भो नाऊँ नवराज न्वारन गरी * ती विप्रले भन्दिए ॥
माँगीजाँगि गरेर पालन गरिन् * सत्पुत्रको राम्ररी ।
चूड़ा औ व्रतबन्ध आदि र बिहे * सारा भए सुस्तरी ॥४३॥
बिस्तारैसित रोज-रोज बढ़दै * लाठे भए ती खुबै ।
बस्थे दुःख सही कुनै तरहले * आमा र छोरा दुवै ॥
ती पट्ठा अति साहसी पनि थिए * थे सोह्रवर्षे पुरा ।
सोधे नम्र भएर क्वै दिन उहाँ * आमासितै यो कुरा ॥४४॥
ए आमा ! सब सत्य-सत्य कहनोस् * सोध्छू म जे-जे कुरा ।
यौटा बात पनी झुठो नभननोस् * साँचा हऊन् ती पुरा ॥
मेरा पूज्य पिता ति को हुन कहाँ * जानूभयो लौ किन ? ।
यस्तो प्रश्न सुनी रुँदै सब कहिन् * आफ्ना बितेका दिन ॥४५॥
हे मेरो प्रियपुत्र ! सोधनि गरिस् * साह्रै म दुःखी भएँ ।
पेटैमा तँ छँदा, म ल्याउँछु गई * भिक्षा भनी निस्किए ॥
काहाँ छन्,किन छन्,मरे कि अथवा * ज्यूँदै उनी छन् म क्यै ।
जान्दैजान्दिनँ के भनूँ म कसरी * साँचा कुरा हुन् यिनै ॥४६॥
आमाका यि कुरा सुनेर सहसा * क्यै बेर झोक्रे अनि ।
थाले भन्न ति शास्त्रका सब कुरा * कर्तव्य आफ्नो गुनी ॥
ए आमा, अब जान्छु खोजन पिता- * लाई म आज्ञा दिनोस् ।
छोराको अरु धर्म छैन पितृको * सेवा सरी ठान्नुहोस् ॥४७॥
बाँच्ता आदर-वाक्यले अनि मरे- * मा श्राद्धले भोजले ।
सेवा हुन्छ ति पितृको तिन कुरा- * ले औ गयापिण्डले ॥
सम्झाईकन यस्तरी जननिला- * ई, पाइ आज्ञा पनि ।
भार्यालाइ बुझाइ चित्त अनि ती * निक्ले म जान्छू भनी ॥४८॥

बाटा-सामल ली, विधी सब गरी * यात्रा गरे राम्ररी ।
गाऊँ-गाउँ घुमेर खोजनि गरे * सोध्ने र खोज्ने गरी ॥
गाऊँलेहरुबाट हाल पितृको * सूने मरेको जब ।
रोए धेर दुखी भएर मनमा * गर्दै बिलौना तब ॥४९॥
गङ्गातीर गए अनी उहिँ गरे * श्राद्धादि राम्रोसित ।
येता उन्कि प्रिया पनी चलिगइन् * माईत भै दुःखित ॥
गोमा लाउन खान दुःख अति भै * गाऊँ तजिन् लाजले ।
गै खोलातिरमा अनी उहिँ बसिन् * छाप्रोमनी दुःखले ॥५०॥

काल्थिन् धागो तब उहि लगी साट्तथिन् रोज-रोज ।
कोदो खान्थिन् दुखसित सधैँ भोग्दथिन् श्राप-भोग ।।
यस्तै बेला जब अति ठिही माघको मास आयो ।
लक्ष्मी वाणी अनि मन सबै अप्सराको रमायो ।।५१।।

भेला भै सबले गरे व्रत पुजा * स्वस्थानिको माघमा ।
आए सप्तऋषीहरू पनि त्यहीँ * कैलासको चोटिमा ॥
पूजा त्यो सकियो जसै, अनिपछी * सप्तर्षिलाई भनें ।
जाओ लौ सब मर्त्यमण्डल, उहाँ * गै यो गराओ कहें ॥५२॥
आज्ञा यो सुनि मर्त्यमण्डलमहाँ * जाँदा भए ती मुनि ।
होला को अति दुःखि पृथ्वितलमा * भन्ने विचारे पनि ॥
अर्काको हित गर्न तत्पर सधैं * तिन्ले विचारी अनि ।
गोठालाहरुलाइ सोधनि गरे * याहाँ छ को दुःखिनी ॥५३॥
गोठालाहरुले कहे तब यहाँ * क्वै छैन गोमा झईँ ।
त्यस्तो दुःखिनि छैन क्वै पनि अरू * यो सूनि त्याहीँ गई ॥
बोलाए तिनले ति दुःखिनिकनै * बाहीरबाटै अनि ।
स्वस्थानी-व्रत गर्नुपर्दछ भने * अत्यन्त हीतू बनी ॥५४॥
भित्रै डाकि बसाइ सोधनि गरिन् * तिन्ले नमाई शिर ।
हे गोमे ! सुन धर्मको हित कुरो * त्यै नै तिमीले गर ॥
येती बात भनेर सप्तऋषिले * सारा बताए विधि ।
त्यस्ता बात सुनी गुनिन् मनमनै * यी धर्मका हुन् निधि ॥५५॥

यस्तो बात विचारि स्वागत गरूँ * आतिथ्यको के अब ।
सोची क्यै घरभित्र छैन गरुँ के * भन्ने विचारी तब ॥
धागोको लरिया लिएर ति गइन् * ताम्बूलका खातिर ।
लीई पान सुपारि फर्कि घरमा * आइन् भई सुस्थिर ॥५६॥
आफू आइ नपूगदै ऋषिहरू * फर्की गएछन् घर ।
साहै दिक्क भई बढार्दछु भनी * गुन्द्री उठाइन् वर ॥
सातोटा सुनका ढिका तब मिल्यो * त्यो गुन्द्रिका मन्तिर ।
साहै नै खुशि भै उठाइकन त्यो * लीदी भइन् भै स्थिर ॥५७॥
खाली धर्म गराउनाकन तिनी * आ'का यहाँ रैनछन् ।
धर्मैका निहुँले मलाइ धन पो * दिन्छौं भनी आ'रछन् ॥
सप्तर्षीहरुले भने सरि सबै * वस्तू तयारी गरिन् ।
स्वस्थानी सुखदायिनी भगवती- * को बर्त गर्दी भइन् ॥५८॥
छोरो आइपुगोस् भनेर पहिले * आ-आठ नैवेद्य ती ।
पाती चन्दनले भरेर टपरी * राखिन् अलग्गै त्यति ॥
सौ ओटा तब माल्पुवा खुशि हुँदै * खाइन् र जागै रहिन् ।
राती नै नवराज आइ कुटिमा * आमा ! भनेको सुनिन् ॥५९॥
छोराले परि पाउमा जननिका * ढोगीदिए भक्तिले ।
आशीर्वादहरू दिएर उनले * प्यारो गरिन् शक्तिले ॥
सारेको पर आठ-आठ गरि त्यो * नैवेद्य ल्याई दिइन् ।
खाए त्यो नवराजले जब, उनी * अत्यन्त खूशी भइन् ॥६०॥

आमा-छोरा दुवै ती बसिकन उहिँ नै बातले रात काटे ।
बीहानै छ्याङ्ङ भो ता तब ति जननिको पाइ आज्ञा खुशीले ।।
गङ्गामा गै नुहाई गर हरि-हरको स्तुति लौ एकसाथ ।
आज्ञाले गै नुहाई पुजि हरि-हर औ यो गरे स्तोत्रपाठ ।।६१।।

जो ती शंख र खप्परैकन लिने, * दो तीन आँखा हुने ।
आफ्ना भक्त बली र दक्ष ससुरा- * को यज्ञ नाशीदिने ॥
माला बेलि-चमेलिको र मनुवा- * को मुण्डको पैह्रिने ।
हे द्वारावतिमा बसेर रमने, * वास श्मशानै हुने ॥६२॥

पक्षीराज गरूडको अनि ठुलो * साँढे सवारी हुने ।
कौस्तूभै अनि नागराज-गहना- * ले नै सधैँ शोभिने ॥
बस्ने क्षीरसमुद्रमा अनि उँचो * चोटी हिमागार ती ।
लक्ष्मी पार्वतिका पती हरि-हरौ * मेरा हरून् दुर्गति ॥६३॥
जस्लाई सब देवले र हरिले * ब्रह्माजिले नै अनि ।
वाणी खूद सरस्वती र ऋषिले * जान्नै सकेनन् पनि ॥
द्यौताका पनि देवता त्रिभुवनै- * का विश्वनाथ प्रभो ।
यस्तो लण्ठ म छू यथार्थ रितले * के जान्न सक्थैं विभो ॥६४॥
यस्तो स्तोत्र सुनी प्रसन्न अति भै * आज्ञा भयो शम्भुको ।
सुन् लौ हे नवराज! क्यै दिनपछी * राजा तँ होलास् ठुलो ॥
येती ती नवराजलाइ वर दी * अल्पीगए ती हर ।
पाई यो वरदान ब्राह्मण अनी * फर्के र आए घर ॥६५॥
त्यस्का क्यै दिनबाद लुम्बिनिपती * लावण्य देशेश्वर ।
कालैका वशले मरे, उनि थिए * छोरा-विनाका नर ॥
त्याहाँ चुन्दछ हात्तिले नरपती * भन्ने सुनी लोकका ।
आए लश्कर ठाँटिएर म चुनिन्- * छू की भई आशका ॥६६॥
छोरालाइ लिएर झुत्रिनि दुखी * गोमा पनी आशले ।
ताहाँ पूगि कुनै कुनातिर बसिन् * कुक्रुक्किई लाजले ॥
आयो हात्ति लसक्-लसक् लसकिदै * चौडा खुला मार्गमा ।
पानी टम्म भरेर पूजित भए- * को कुम्भ ली सूँडमा ॥६७॥
सारालाइ तजेर त्यैं कुनुमहाँ * पुग्दो भयो त्यो गज ।
जाहाँ पुत्र लिएर लज्जित भई * गोमा थिइन् निश्चल ॥
ताहीँ गै नवराजलाइ जलले * न्वाही उठाईलियो ।
राखी काँधमहाँ सुरूसुरु लग्यो * दर्बार जाहाँ थियो ॥६८॥
पाल्कीमाथि चढाइ मन्त्रिहरुले * माता ति गोमाकन ।
साथैमा दरबारमा लिइ गए * राखे दिई आसन ॥
वीणा भेरि मृदङ्ग शंख पटहा * बाजा बजे बेसरी ।
लाव्रा फूल अबीर द्रव्य फल ती * वर्षाइए बर्बरी ॥६९॥

राखे पण्डितले, पुरोहितहरू- * ले राजसी ठाँटमा ।
गर्दीए शुभ लग्नमा अनि बिहे * लावण्यिका साथमा ॥
त्यस्का बाद महोत्सवादि गरदै * सिंहासनैमा धरे ।
राजा-रानि बसाइ पूर्ण विधिले * राज्याभिषेकै गरे ॥७०॥
राजा भैकन ठाँटबाँट सँगले * बस्ता हुँदी क्वै दिन ।
सोधे ती नवराजले विनयले * न्यूहेर आमाकन ॥
मेरी पत्नि भली, तपाइँकि बुहा- * री बेस चन्द्रावती ।
काहाँ छिन् तिनि,जान्दिनन् भगवती * स्वस्थानि देवी रती ॥७१॥
माताले तब बेलिबिस्तर गरिन् * सुन्दा भए ध्यानले ।
बोले आज म भूप छू हजुरका * ठूलो कृपा धर्मले ॥
साह्रै दुःख तपाइँले सहनुभो * भोग्नूभयो कष्टले ।
आमालाइ कहेर यी सब कुरा * सम्झीरहे स्नेहले ॥७२॥

भेजे डोले अनिपछि प्रियालाइ ल्यौना-निमित्त ।
डोले डोली लिइकन चले पाइ आज्ञा तुरुन्त ।।
पूगे डोले वरुणपुरमा, ठाउँ पत्ता लगाए ।
बाबूलाई सब चिज दिई हाल सारा बताए ।।७३।।

राजा श्रीनवराजका हुकुमले * आई - रहेछौं यहाँ ।
डोले हौं उनकी प्रियाकन लिनै * चन्द्रावती छन् कहाँ ? ॥
यस्तो बात सुनी खुशी अति हुँदै * चन्द्रावतीले भनिन् ।
मै हूँ ती नवराजकी प्रियतमा * हुन् सासु गोमा कहिन् ॥७४॥
लैजाओ मकनै, म जान्छु अहिल्यै * मेरा पती छन् जहाँ ।
यस्तो उत्तरले प्रसन्न ति भए * डोलेहरू लौ त्यहाँ ॥
राखे पालकिमा समादर गरी * बोकेर पाल्की हिडे ।
पौँचाए नदिका किनार, तटमा * पाल्की बिसाईलिए ॥७५॥
देखे क्यै पर त्यै नदीतटमहाँ * क्वै अप्सराले त्यहाँ ।
पूजा उत्सवसाथले गरिरहे- * को जम्जमाई उहाँ ॥
आज्ञा ली तब रानिको तिनि गए * त्यो हेर्नलाई भनी ।
स्वस्थानीव्रत अप्सराहरु मिली * गर्थे जहाँ ती अनि ॥७६॥

पूगी त्यै स्थलमा विनम्र स्वरमा * सोद्धा भए भक्तिले ।
हे देवीहरुहो ! गरिन्छ किन यो * यस्तो यथाशक्तिले ॥
बोले ती तब भक्तहो! सुन तिमी * स्वस्थानिको हो व्रत ।
इच्छा पूर्ण गरी मरेपछि पनी * स्वर्गै पुऱ्याऊँदछ ॥७७॥
यस्तो उत्तर पाइ भक्ति अति भै * डोलेहरूले अनि ।
माँगी अक्षत पुष्प चन्दन पुजे * भेटी चढाए पनि ॥
पाती लाइ प्रसादि खाइ लिइ क्यै * मालिक्निलाई पनि ।
फर्के ताहिँ उ हत्पते थिइ जहाँ * पर्खीरहेकी अनि ॥७८॥
ढीलो भो भनि चुर्मुरीकन रहे- * की थिन् ति मालीकिनी ।
टीका पाति-सहीतका तिनिकनै * देखेर ती पापिनी ॥
खोसी ती सब वस्तु फ्याक्दिदिभइन् * अत्यन्त भै क्रोधिनी ।
हे डोलेहरुहो ! ढिलो किन गऱ्यौ ? * डाँटिन् बनी डङ्किनी ॥७९॥
यस्तो डाँट सुनेर ती जनहरू- * मध्ये कसैले भन्यो ।
चाहेको फल पाइने शुभ पुजा * देखेर श्रद्धा बढ्यो ॥
स्वस्थानीकन हामिले पनि पुज्यौँ * पुग्ला कि आशा भनी ।
त्यायौँ पाति प्रसादि यो सब लिनोस् * खानोस् तपाईँ पनि ॥८०॥
डोलेका यि कुरा सुनेर उनले * भन्दी भइन् क्रोधले ।
स्वस्थानी कुन देवि हो, उ छ कहाँ * के नाप्तछे तेसले ? ॥
यस्तो वज्र-समानको कहि कुरो * त्यो पापिनी जङ्गिदै ।
देका पाति-प्रसादि ती सब कुरा * फ्याँक्दीभई उफ्रँदै ॥८१॥
त्यस्को घोर कुकर्म देखिकन त्यो * डोलेहरूले पनि ।
चूपो लागि बसाइ पालकिमहाँ * बोकी हिडे ती अनि ॥
केही दूर पुगेपछी तब त्यहाँ * यौटा नदी भेटियो ।
फट्केबाट हिडेर तर्नुपरने * खोल्से नदी त्यो थियो ॥८२॥

बोक्याबोक्यै उ पाल्की अघि-पछि दुइ-दुई भई तर्न थाले ।
फट्केबाटै हिडेरै लचलच गरदै बीचमा पुग्न लागे ।।
सोही वेला त्यहीँ नै प्रलय-सरि ठुलो आँधिबेहेरि आयो ।
त्यै आँधीले उडाई सबकन सहसा पाल्किसाथै खसायो ।।८३।।

स्वस्थानी-व्रतका प्रभाव-बलले * डोले पुगे स्वर्गमा ।
पापीनी त्यहिँ जाकिई नचिनिने * भै कोढले भासमा ॥
पापीनीकन छूनुपर्दछ भनी * पानी हराईगयो ।
हीलो दल्दलभित्र थी, पथिकले * हिड्दाहुँदी देखियो ॥८४॥
त्याहाँ त्यो त्यसरी सड़ी गलि हिलो- * मा बाह्र वर्षै रही ।
त्यस्का बाद सबै मिलेर जनले * हीलो सोहोर्दा हुँदी ॥
भेट्टीई अनि बाँस लीकन उखाड्- * दा त्यो उछिट्टी गई ।
गिर्दीभै कुश-झाडिमा त्यहिँ रही * घोचाइ सारा सही ॥८५॥
यस्तैमा नवराजले लहड़मा * भन्दा भए क्वै छिन ।
हे आमा ! अति कष्टले तप ठुलो * गर्नूभयो क्यै दिन ॥
त्यस्को नै फल मिल्नगो र अहिले * राजा भएको छु म ।
गर्छू दान प्रशस्त ब्राह्मणहरू- * लाई खुवाईकन ॥८६॥
आज्ञा ली तब आफ्नु राज्यभरिका * निम्ता गरे ब्राह्मण ।
ख्वाई प्याइ प्रशस्त दानहरु दी * गर्थे बिदा दिन्दिन ॥
निम्ता मात्र भनेर शिष्यसहितै * जाँदै थिए क्वै मुनि ।
तिन्को नाउँ थियो कपील उनले * देखीलिए पापिनी ॥८७॥
गै सोधे कुश-धारिको नजिकमै * 'को होस् तँ,के पापले ।
यस्तो भै कुश-धारिमा किन रहिस् * केको ठुलो तापले'? ॥
यस्तो प्रश्न सुनेर ती कपिलको * बोली अनी पापिनी ।
जातीले म हुँ ब्राह्मणी, तर भएँ * क्वै पापले तापिनी ॥८८॥
जान्छौ ब्राह्मणभोजमा तिमि भने * खाई बचेको पुरा ।
ल्याईद्यौ अति भोकि छू विनति यो * मेरो सुनीद्यौ कुरा ॥
'लौ लौ हुन्छ' भनेर ती चलिगए * त्यै राजदर्बारमा ।
खाई भोज र दान पाइ पनि ती * घुम्दै रहे चौरमा ॥८९॥
माँगूँ ता कसरी म माँगुँ अहिले * लाग्दो छ लज्जा अति ।
जाऊँ ता कसरी म जाउँ, बिचरी * हो गर्दि आशा कति ॥
यस्तो अक्करमा परी त्वरिपरी * घुम्दै थिए ब्राह्मण ।
गोमाले तब देखि, डाकि नजिकै * सोद्धीभइन् कारण ॥९०॥

त्यो सुन्नी, मुनिले भने विनयले * क्वै दुःखिनीलाइ क्यै ।
माँग्छू आश गरेर त्यो बसिरछे * बाटामहाँ रोगि भै ॥
भण्डारेहरुले सुनी वचन यो * भण्डारमा दौडिए ।
हेर्छन् ता कहिँ केहि छैन सब थो- * कै नै त्यहीँ अल्पिए ॥११॥
फर्की आइ अनी निवेदन गरे * ती राजमाताकन ।
तिन्का बात सुनी भनिन् जननिले * द्यौ पक्व नै भोजन ॥
त्यस्तो आडर पाइ त्यै अनि गरे * भान्सेहरूले पनि ।
लीई त्यो सब, चल्दिए कपिल जी * बस्थी जहाँ पापिनी ॥१२॥

त्यै वेला क्वै नभचरि परी वैष्णवी देवि आई ।
स्वस्थानीको व्रत गर अनी मिल्छ स्वस्थान याहीँ ।।
दुष्टालाई भनि यति कुरा अल्पिइन् वैष्णवी ती ।
पापीनीले पनि सब गरी वैष्णवीले भनेकी ।।१३।।

भोलीपल्ट पर्‍यो उ माघ महिना- * को पूर्णिमाको दिन ।
आए त्यै नदिमा नुहाउन भनी * ती अप्सराका गण ॥
राखी पापिनिलाइ आफुसँगमै * तिन्ले गरे पूजन ।
पापीनी पनि गर्दि भै अनि उहीँ, * पाई नयाँ जीवन ॥१४॥
पाईनन् सरजाम औ दहि तथा * ती मालपूवा पनि ।
हीलाकै सब कल्पना गरिलिइन् * छुट्ट्याउँदै ती अनि ॥
बालूको हुनगो अपूप बढिया * हीलो बनीगो दही ।
सारा सिद्ध भए, समर्पण गरिन् * श्रद्धा बढाई त्यही ॥१५॥
आठोटा तब माल्पुवाकन अलग्- * गै राखि ढोगीवरी ।
श्रद्धापूर्वक त्यो लगी नदिमहाँ * हालीदिइन् राम्ररी ॥
बग्दै गो तब त्यो र नागिनि कुनै- * ले पाइछे क्यै पर ।
त्यो रैछे पतिको वियोग सहने * अत्यन्त भै कातर ॥१६॥
धेरै वर्षपछाडि भेट हुनगो * आफ्ना पतीका सँग ।
साह्रै खूशि भएर आशिष दिई * त्यस्ले बगोनेकन ॥
त्यो पापीनि पनी यता बनिगई * लक्ष्मी सरी सुन्दरी ।
सोध्यो क्वै बटुवा गई किन तिमी * बस्छ्यौ यहाँ यस्तरी ॥१७॥

त्यस्को उत्तर पाइ, गै नृपकहाँ * सारा सुनायो कुरा ।
राजाले उसको सुनी खबर त्यो, * मान्छे पठाए पुरा ॥
झ्याम्टा भेरि सनाइ डिण्डिमहरू * कर्नाल नाना थरी ।
बाजा धेर बजाइँदै घर पुगिन् * चन्द्रावती त्यस्तरी ॥९८॥
पुग्नासाथ सरासरी उनि गइन् * सासूजिका सामुमा ।
सासूका दुइ पाउ पक्रि उनले * ढोगीदिइन् पाउमा ॥
स्वामीका अनि ती दुवै चरणमा * पर्दी भइन् भक्तिले ।
कान्छीले उनलाइ सादर त्यहीं * ढोगिन् यथाशक्तिले ॥९९॥
कूराकानि गरे बसी व्वरिपरी * क्यै बेर-सम्मन् अनि ।
सोधे ती नवराजले किन तिमी * आईपुगीनौ भनी ? ॥
डोलेका सँग आउँदा ति घटना * जो-जो घटेका थिए ।
सारा हाल कहिन् बसेर उनले * सुन्ने निकै दिक्किए ॥१००॥
गोमाले नवराजले पनि कहे * आफ्ना बितेका कुरा ।
जो-जो भो, जसरी भयो, जति भयो * सारा पुराका पुरा ॥
स्वस्थानी परमेश्वरी भगवती- * को ध्यान गर्दै अनि ।
ढोगे सादरले प्रणाम गरदै * साह्रै रमाए पनि ॥१०१॥
गोमाले दुइ ब्वारि राखि सँगमा * धेरै दिइन् आशिष ।
सेवा गर्नु सधैं पतीकन भनी * साह्रै भइन् ती खुश ॥
सारा त्यो गृह-भार थ्यो जति उहाँ * सुम्पीदिइन् त्यो पनि ।
स्वस्थानी परमेश्वरीकन सधैं * सम्झी रहिन् ती अनि ॥१०२॥
राजा ती नवराजले पनि सधैं * ढोगेर आमाकन ।
गर्थे राज्य उ धर्मपूर्वक उहाँ * धर्मैमहाँ दी मन ॥
राजा धर्मि हुँदा, प्रजाहरु थिए * अत्यन्त नै धार्मिक ।
चल्थ्यो शासन त्यो बृहस्पतिजिको * नीको निती-पूर्वक ॥१०३॥

वर्षैंपिच्छे विधिसित सधैं माघको मासमाहाँ ।
स्वस्थानीको व्रत-पुजनले हुन्न क्यै दुःख ताहाँ ।।
कन्या बन्छे पतिवति तथा बाँझि बन्छे उ आमा ।
सुन्नेले पाउँछ फल ठुलो अश्वमेधे ति नाना ।।१०४ ।।

जो-जो नारी त्रिवेणी-तट निकट कुटी या कटेरो बनाई ।
बस्छे दुस्तर्क त्यागी, मन अटल गरी सूर्यमा नै लगाई ॥
प्रातः मध्याह्न सायम् नित नियम गरी स्नान दोभान जाई ।
गर्दै स्वस्थानिलाई प्रति पुपुसमहाँ पुज्दछे ता रमाई ॥१०५॥
साठी वर्ष बिताई यदि यसरि भने मृत्युका बाद उस्को ।
पुण्यात्मा जान्छ सोझै रवि-रथ छ जहाँ बस्न साह्रै मजाको ॥
उस्ले फेरी कहील्यै पृथिवितल विषे जन्मनू मर्नुपर्ने ।
फेरो छोड्छे, असाध्यै रवि-रथ छ ठुलो शोक सन्तापहर्ने ॥१०६॥
पैसा-पैसा भनेरै हरबखत रहन्छे जपी खालि पैसा ।
पैसा रे हाय पैसा ! भनि मनपरि भै गर्दछे काम वेश्या ॥
त्यागी बानी त्रिवेणी बसि नियम गरी भै व्रती तीन वर्ष ।
स्वस्थानीको व्रती भै गरि पुजन भने पुग्दछे बस्न स्वर्ग ॥१०७॥
कोही साध्वी सतीले पति सँग लिइ गै क्वै त्रिवेणी-तटैमा ।
स्वस्थानीमास पूरा उहिँ/बसि व्रति भै राखि भक्ती मनैमा ॥
स्वस्थानीपूर्णिमाको दिन पुजन गरोस् यस्तरी वर्ष तीन ।
तेस्रोमा पञ्चरात्रे व्रत-सहित पुजे द्रव्य हुन्छन् अधीन ॥१०८॥
वर्षैपिच्छे चचान्द्रे पुपुस ममहिनामा बसी कल्पवास ।
स्वस्थानीको व्रती भै व्रतनियमहरू पाल्दछन्, खुशिसाथ ॥
गर्छन् पूजा मजाले विधिसहित अनी माघको पूर्णिमामा ।
भाग्छन् तिन्का जती छन् विविध किसिमका प्रेतबाधादि नाना ॥१०९॥

दुई हजार साठी त्यो हुँदा विक्रम-साललले ।
स्वस्थानी - व्रतको श्लोक लेखियो एकदेवले ।।

।। समाप्त ।।

सूचना :- किन कसैका सन्तान कोही सज्जन, कोही दुर्जन हुन्छन् ? किन कसैका सन्तान दुष्टदुष्ट हत्यारा लुटाहा चोर डाका धर्मद्वेषी हुन्छन् ? र किन कसैका सन्तान उदार हृदयका दाता परोपकारी धर्मकर्ममा सदा तत्पर रहने हुन्छन् ? यी सब कुराका कारणहरू यथार्थ जान्नका लागि हाम्रो नयाँ प्रकाशित 'प्रभु-भक्ति' नामको पुस्तक उमङ्गले पढ्नुहोस् ।
मूल्य २५) ने० रु०

कथाको प्रारम्भमा गरिने स्तुति

कथा भन्ने र सुन्ने सबैले चन्दन, अक्षता, फूल लिएर हात जोर्नू र पण्डितले तलको स्तुति पढ्नू-

यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवै-
र्वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः ।
ध्यानावस्थित-तद्गतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो
यस्याऽन्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ।।१।।
श्रीमच्चन्दनचर्चितोज्ज्वलवपुः शुक्लाम्बरा मल्लिका-
मालाऽलंकृतकुण्डला प्रविलसन्मुक्तावलीशोभिता ।
सर्वज्ञाननिदानपुस्तकधरा रुद्राक्षमालाकरा
वाग्देवी वदनाम्बुजे वसतु मे त्रैलोक्यमाता चिरम् ।।२।।
मूकं करोति वाचालं पङ्गुं लङ्घयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ।।३।।
नमो भगवते तस्मै व्यासायाऽमिततेजसे ।
यस्य प्रसादाद् वक्ष्यामि नारायणकथामिमाम् ।।४।।
नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ।।५।।

सबैले पुष्पाञ्जलि पुस्तकमा चढाएपछि वक्ताले कथा भन्न थाल्नू । श्रोताले एकचित भएर कथा सुन्नू ।

प्रथमोऽध्याय प्रारम्भः

पूर्वकालमा समस्त मुनिहरूमा सबै प्रकारले ख्याति प्राप्त गरेका अगस्त्य मुनि आफ्नू आश्रममा तपमा लीन थिए। एक दिन मयूरमा चढेर स्कन्द कुमार त्यहीं पाल्नुभयो। अगस्त्य मुनिले देखेर सम्मान साथ

कुमार अगस्त्य संवाद

आसनमा बसाली स्वागत सत्कार गरिसकेपछि नम्र वाणीले सोधे–हे कुमार! यो संसार कसरी सृष्टि भयो? यसको विषयमा जान्न इच्छा भयो, मउपर कृपा गरी आज्ञा भए आफूलाई धन्य सम्झने थिएँ। अगस्त्यको प्रश्न सुनेर कुमारजी भन्नु हुन्छ–हे मुने! तिमी एकचित्त भई सुन, म तिमीलाई सृष्टिको क्रम सुनाउँछु–यो सृष्टि प्रारम्भ हुँदा पहिले परब्रह्म परमात्माको इच्छा स्वयं स्फुरण हुनासाथ त्यही इच्छाले प्रेरित समस्त गुणले

युक्त ब्रह्मा, विष्णु र शिव प्रकट भए। तिनका शक्ति स्वरूप त्रिगुणले युक्त माया वा प्रकृति उत्पन्न भइन्। ती त्रिगुणात्मिका मायालाई जित्न वा वश पार्न अत्यन्त कठिन छ। उनै मायाभन्दा पर प्रतिष्ठा युक्त 'निवृत्ति पद' छ। त्योभन्दा पर शान्ति पद र उभन्दा पनि पर शान्त्यतीत पद छ। त्यसपछि विद्या पद छ र विद्याभन्दा पनि पर निवृत्ति पद छ। जान्नेहरू त्यसैलाई मोक्ष पद पनि भन्दछन्। यो संक्षेपमा भयो। अलि विस्तारले सृष्टिको क्रम बुझाउन र बुझ्न पनि निकै कठिन छ। संक्षेपमा भनेको कारण पनि मुख्य यही हो। प्रलय र सृष्टिको क्रम बेग्लाबेग्लै छ। एक नियमले सृष्टि हुन्छ र अर्को नियमले प्रलय हुन्छ। जो त्रिगुणात्मिका माया छन् ती शान्त्यतीत, शान्ति, विद्या, प्रतिष्ठा र निवृत्ति आदि पदमा रहन सक्तिनन्। मायाभन्दा पनि टाढा रहने जो अव्यक्त छ, त्यो अत्मामा विद्यमान छ। जीव अज्ञानी र प्रकृति जड़ हुनाले समस्त परमाणु अचेतन छन्। कारण बिना कुनै कार्य हुन सक्तैन। यसै कारण जगत्को अधिष्ठाता परमात्माको इच्छा बिना कुनै कार्य पनि हुनसक्तैन। यो कुरा वेद, शास्त्रले पनि स्वीकारेका छन्, तापनि वेदान्त आदि शास्त्रमा सबैको गति नपुग्ने हुनाले सबैलाई तुरुन्त निश्चय हुन सक्तैन। त्यसैकारण जन्म-मरण रूप बन्धन नछुटेर त्यसैको सुख-दुःख केवल अनुभव गर्ने जीवद्वारा यो

संसारको क्रम चलिरहेको छ। यो क्रम कल्प-कल्पको भेदले भिन्न-भिन्न झैं देखिने हुँदा अनेकौं कल्पमध्ये केवल पद्मकल्पको मात्र वर्णन गर्दछु।

ब्रह्मा, विष्णु, शिव एक हुन्। यिनमा सानो र ठूलो भन्ने भेद छैन। हे मुने! सृष्टि गर्ने चतुर्मुख ब्रह्मा, पालन गर्ने विष्णु, संहार गर्ने रुद्र हुन्। विष्णु र शिवका आयुको अवधि वा प्रमाण छैन। ब्रह्माको सय वर्ष परमायु कहिन्छ। उनको प्रथम पचास वर्षलाई परार्ध भन्दछन्। सय वर्ष पुगेपछि उनको पनि नाश हुन्छ, वा प्रलय हुन्छ। प्रलय भएपछि समस्त संसार र यसमा रहेका वस्तुहरू केही रहन्न। अनि ईश्वरद्वारा अर्को सृष्टिको क्रम आरम्भ हुन्छ। त्यो नयाँ सृष्टि पनि अगाडि जुन क्रमले चलेको थियो सोही प्रकारले चल्न थाल्दछ। प्रलय चाहिं अनेक प्रकारले हुन्छ। ब्रह्माको घर-गृहस्थी सबै छ, उनले पनि खानु-सुत्नु पर्दछ। उनी बस्ने लोकको नाम सत्यलोक हो। प्रातःकाल हुँदा उनले सृष्टि गर्दछन्। उनको एक दिनमै सत्य, त्रेता, द्वापर, कलि चार युग बहत्तर पल्ट घुमिसक्छन्। रात परेपछि प्रलय गर्दछन्। यही क्रमले जब ब्रह्माको सय वर्ष पुग्दछ तब महाप्रलय हुन्छ। त्यस महाप्रलयपछि फेरि पहिले जस्तै रजोगुणाले युक्त ब्रह्मा उत्पन्न गराई अहंकार र पञ्चमहाभूत, ज्ञानेन्द्रिय, कर्मेन्द्रिय, पञ्चतन्मात्रा,

शब्द, रूप, रस, गन्धले युक्त यौटा अण्ड उत्पन्न हुन्छ वा बन्दछ। त्यो अण्ड ब्रह्ममय हुनाले त्यसको नाम ब्रह्माण्ड रहेको हो। त्यही अण्ड फुटेर दुइ भाग भएपछि एक भागको प्रकृति र अर्को भागको पुरुष बन्दछ। त्यसैबाट प्रथम सृष्टि चतुर्मुख ब्रह्मा भए, पालन गर्ने अनन्तकोटि ब्रह्माण्डका स्वामी विष्णु भए, संहार गर्ने महारुद्र भए। यिनैले यो सृष्टिको कार्य निर्बाध गतिले गर्दछन्। जसको इच्छाले त्यो अण्डको उत्पत्ति हुन्छ, त्यस परब्रह्म परमात्मालाई त्रिगुण, गुणातीत, चतुर्व्यूह, अनादि, अजन्मा, हिरण्यगर्भ, प्रजापति आदि भन्दछन्। सुमेरु पर्वत समुद्रको बीचमा समस्त जीवहरू गर्भाशयमा बालक रहेजस्तै रहेका छन्। सूर्य, चन्द्र, ग्रह, नक्षत्र आदि पनि त्यही सुमेरूको चारैतिर स्थित छन्। निराकार आकाश पनि त्रिगुणात्मिका माया र पञ्चमहाभूतले बेरिए झैं भई आकारवान् अर्थात् एक रूपबाट अर्को रूप देखिइन्छ, तर त्यस आकाशलाई राम्ररि विचार गर्दा आदि, मध्य, अन्त्य नभएको अनादि, अनन्त परमेश्वरको लीला मात्र हो। यो संसार नै भ्रान्तिको रूप हो किनकि उनै ईश्वरको इच्छाले सृष्टि-स्थिति-संहार हुन्छ। धागोमा दाना उनिए झैं यो संसार परब्रह्ममा उनिएको छ। अनन्तकोटि ब्रह्माण्डको गणना गर्न सकिन्न। जति ब्रह्माण्ड छन् उतिनै ब्रह्मा, विष्णु, शिव, चन्द्र-

सूर्य, इन्द्र, दिक्पालहरू भिन्न-भिन्न छन्। जस्तै स्वप्नमा देखिएका अनेकौं सुख-दुःखको अनुभव जागा हुनासाथ केही पनि रहन्न, त्यस्तै यो मिथ्या, अनित्य संसारको सुख-दुःख पनि स्वप्न जस्तै छ। सुख-दुःख त मनले मात्र अनुभव गर्दछ। त्यसको भागी जुन मन हो, त्यसलाई आफ्नो वशमा राख्नु नै ईश्वर प्राप्तिको मुख्य बाटो हो भन्ने कुरा पण्डितले राम्ररी बुझ्नुपर्दछ। हे मुने! तिमी पनि एकाग्र मनले तपस्या गर, अवश्य सिद्धि मिल्नेछ। मैले यो सृष्टिको क्रम संक्षेपमा सुनाएँ। अब दोस्रो अध्यायमा पद्मकल्पको वर्णन गर्नेछु, ध्यानपूर्वक सुन!

इति श्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारअगस्त्यसंवादे श्रीस्वस्थानीव्रतकथायां सृष्टिक्रमवर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः।।१।।

✡

अथ द्वितीयोऽध्याय:

हे मुने! अघि यो संसार जलमय छँदा विष्णु भगवान्‌का नाभिबाट सहस्रदल कमल उत्पन्न भयो। त्यस कमलमा बसी ब्रह्मा सृष्टि गर्ने विचार गर्दै थिए, त्यही अवसरमा विष्णु भगवान्‌को काजेगुजीबाट अत्यन्त पराक्रमी मधुकैटभ नामका दुइ वीर उत्पन्न भए। ती दैत्यले जलमय संसारमा केहाँ के छ भनी घुम्दा ब्रह्मा बसेको स्थानमा पुगी कमलको डाँठ समातेर माथि गई हेर्दा ब्रह्माजीलाई देखे र उनलाई खसाल्न तयार भए। त्यो देखेर डराएका ब्रह्माले योगमायाको आराधना गरे। योगमाया प्रकट भएपछि ब्रह्माले–'हे ईश्वरी! विष्णुलाई जागा गराइदिनुहवस्' भने र उनले ब्रह्माको कष्ट बुझी विष्णु भगवान्‌लाई जागा गराइदिइन्। भगवान् जागा भएर हेर्दा ती मधुकैटभलाई देखी तत्काल युद्ध गर्न अघिसरे। दिव्य पाँच हजार वर्षसम्म जलमा युद्ध भयो तर हार–जीत हुन सकेन। अनि विष्णुले–'हे दानव हो! तिमीहरू पराक्रमी रहेछौ, म प्रसन्न भएँ, इच्छा भएको वर माग' भन्दा अहंकारी मधुकैटभले, भने–'हे विष्णु! यस युद्धमा हाम्रो जीत भयो! तिमी हार्नेले के दिनसक्छौ? बरू तिमीलाई इच्छा लागेको वर हामीसँग माग।' दैत्यहरूको त्यस्तो अभिमानपूर्ण कुरा सुनी विष्णुले भन्नुभयो–'पहिले वाचा गर अनि म वर माग्दछु।' अनि दानवले–तिमीले जे मागे पनि अवश्य दिने छौं भन्ने वाचा गरेपछि विष्णु भमवान्‌ले–

'अरु वर के मागूँ, तिमी दुवैलाई म मार्दछु, मेरा हातबाट मर' भनेको सुनी मधुकैटभले भने–'हे विष्णु! तिमी छली रहेछौ। कपट गरेर वर माग्यौ, वाचा हारेको हुनाले हामी दिन्छौं।' अब के गर्ने भनी विचार गर्दा सारा संसार जलमय देखी भने–'हे विष्णु! हामीलाई जल नभएको स्थानमा मार' दैत्यका त्यस्ता कुरा सुनी

विष्णु भगवानले मधुकैटभलाई मारेको

विष्णुले आफ्नू काखामा राखेर सजिलैसित दुबैलाई मारे। तिनै दैत्यको बोसो शीतकालमा तुषारोले पानी जमे झैं समुद्रको जलमा जमेर पृथ्वी भइन्। मासुले पर्वत र हाड़ले पत्थर भयो। त्यो देखेर ब्रह्माले संसार सृष्टि गर्न भनी पहिले चौध भुवन सृष्टि गरे। कुन-कुन भने– १- भूर्लोक, २- भुवर्लोक, ३- स्वर्लोक, ४- महर्लोक, ५- जनलोक, ६- तपलोक, ७- सत्यलोक। यी माथिका र १- अतल, २- वितल, ३- सुतल, ४- तलातल, ५- महातल, ६- रसातल, ७- पाताल। यति तलका जम्मा चतुर्दश भुवन र द्वीप सृष्टि गरे।

कुन-कुन भने– १- जम्बूद्वीप, २- प्लक्षद्वीप, ३ शाल्मलीद्वीप, ४- कुशद्वीप, ५- क्रौंचद्वीप, ६- शाकद्वीप, ७- पुष्करद्वीप। त्यसपछि सात समुद्र सृष्टि गरे– १- क्षारोद समुद्र, २- सुरोद समुद्र, ३- इक्षुरसोद समुद्र, ४- घृतोद समुद्र, ५- दधिमण्डोद समुद्र, ६- क्षीरोद समुद्र, ७- शुद्धोद समुद्र। जम्बूद्वीप क्षारोद समुद्रले वेष्टित छ, त्यहाँ अग्नीध्र राजा राज्य गर्दछन्। प्लक्षद्वीप इक्षुरसोद समुद्रले वेष्टित छ, त्यहाँ इध्मजिह्व राजा राज्य गर्दछन्। शाल्मलीद्वीप सुरोद समुद्रले वेष्टित छ, त्यहाँ यज्ञबाहु राजा छन्। कुशद्वीप घृतोद समुद्रले वेष्टित छ, त्यहाँ हिरण्यरेता राजा छन्। क्रौंचद्वीप क्षीरोद समुद्रले बेरिएको छ, त्यहाँ धृतपृष्ठ राजा छन्। शाकद्वीप दधिमण्डोद समुद्रले बेरिएको छ, त्यहाँ मेधातिथि राजा राज्य गर्दछन्। पुष्करद्वीप शुद्धोद समुद्रले वेष्टित छ, त्यहाँ वीतिहोत्र राजा राज्य गर्दछन्। जम्बूद्वीपको विस्तार चार लाख कोश छ। यसको आकार कमलगट्टा जस्तै छ। यसमा नौ-नौ हजार योजनका नौ खण्ड छन्। यस प्रकार सृष्टि गरिसकी अष्ट पर्वत सृष्टि गरे। कुन-कुन भने १- सुमेरु पर्वत, २- गन्धमादन पर्वत, ३- कैलास पर्वत, ४- हिमालय पर्वत, ५- त्रिकूट पर्वत, ६- चित्रकूट पर्वत, ७- चन्द्रान्तक पर्वत, ८- चन्द्रकूट पर्वत। त्यसपछि प्राणी सृष्टि गरूँ भनेर महादेवको तपस्या गरे। दिव्य बाह्र हजार वर्ष कठोर तपस्या गरेपछि महादेव प्रकट भएर–ब्रह्मन्! तिम्रो तपस्याले म प्रसन्न भएँ, वरमाग भन्ने आज्ञा भएको सुनी ब्रह्माले

अनेक उपचारले शिवको पूजा गरी स्तुति गर्न लागे– हे ईश्वर! आफैंले अनेक ब्रह्माण्डको रचना गरी आफ्नै मायामा भुलिरहेका यस्ता हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। एक मूर्तिबाट तीन मूर्ति ब्रह्मा, विष्णु, शिव भइरहेका यस्ता हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। हे ईश्वर! हजुरको महिमा वर्णन गर्न शेष र शारदाले पनि नसकेको म कसरी समर्थ हुनेछु? हजुरको कृपाले द्वीप, समुद्र, पर्वत सृष्टि गरें, अब प्राणी सृष्टि गर्न सकूँ, यही वर दिनु हवस् भनी बिन्ती गरे। ब्रह्माजीको प्रार्थना र आग्रह बुझी महादेवले आज्ञा भयो–'ब्रह्मन्! तिमी प्राणी सृष्टि गर्न सके' भनी वरदान दिनु भयो। अनि ब्रह्माले महादेवलाई दण्डवत् गरी प्राणी सृष्टि गर्न सुमेरु पर्वतमा गए। पहिले शिवलोक, विष्णुलोक, ब्रह्मलोक, उमालोक स्कन्दलोक र अरु अनेक लोक सृष्टि गरे। तिनमा सबभन्दा माथि सत्यलोक सृष्टि गरे। अनि सुमेरु पर्वतको पूर्व दिशामा अमरावती, आग्नेय कोणमा शुद्धावती, दक्षिण दिशामा यमपुरी, नैर्ऋत्य कोणमा कृष्णावती, पश्चिम दिशामा श्रद्धावती, ईशान कोणमा यशोवती नामका पुरीहरू रचना गरे। त्यसपछि स्थावर-जंगम सृष्टि गरे। अनि प्राणि सृष्टि गर्ने इच्छा भयो र मनले चिताउनासाथ कश्यप प्रभृति एक सय ऋषि सृष्टि भए। त्यति सुनेर अगस्त्य मुनिले सोधे–'हे कुमारजी! हजुरको वचनरूपी अमृत मेरो कानरूपी जिब्रोले बराबर पिउन माग्दैछ। अब देव, दानव, पशु-पक्षी, मनुष्य कसरी सृष्टि भए, त्यो सुन्ने

इच्छा छ।' मुनिको इच्छा जानेर कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ-- हे मुने! कश्यप ऋषिका १- अदिति, २- दिती, ३- दनु, ४- कारा, ५- घोरा, ६- सिंहिका, ७- क्रोधा, ८- प्राधा, ९- बलिष्ठा, १०- विनता, ११- कपिला, १२- कद्रू र १३- मनु। यस्ता स्त्रीहरू थिए। अतः दितिका गर्भबाट हिरण्यकशिपु आदि दैत्य जन्मे। अदितिका गर्भबाट चन्द्र-सूर्य आदि तेतिस कोटि देवताहरू जन्मे। दनुका गर्भबाट दानवहरू जन्मे। कारा-घोराका गर्भबाट गन्धर्वहरू जन्मे। सिंहिकाको गर्भबाट राहु जन्म्यो। प्राधाका गर्भबाट उर्वशी आदि अप्सराहरू जन्मे। क्रोधाका गर्भबाट क्रोध जन्म्यो। मनुका गर्भबाट ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र यी चार थरी मनुष्य जन्मे। बलिष्ठा र विनताका गर्भबाट अरुण, गरुड़, सम्पाती, मयूर, कोकिल, चखेवा, जीवञ्जीव, मुनियाँ, धोबिनी, राजहंस आदि पक्षीहरू जन्मे। कपिलाका गर्भबाट कामधेनु, सिंह, शार्दूल, बाघ, हात्ती-घोड़ा, मृग, जरायो, गैंड़ा, खरायो आदि पशुहरू जन्मे। कद्रूका गर्भबाट शेषनाग, अनन्तनाग, पद्मनाग, वासुकिनाग, कुलिकनाग, कर्कोटकनाग, तक्षकनाग, शङ्खनाग आदि अष्टनागहरू जन्मे। यसरी देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, अप्सरा, नाग, मनुष्य, पशु-पक्षीहरू सृष्टि भएको देखी ब्रह्माले तिनीहरूलाई खाने अहारा धान, जौ, तिल आदि अनेक तरहका अन्न र फल-मूल सृष्टि गरे। हे मुने! यो मैले अत्यन्त संक्षेपमा भनें। अरु पुराणबाट विस्तारले बुझ्नेछौ। यो सृष्टिका कुरा सुनाएँ,

अब के सुन्ने इच्छा छ भन भन्दा अगस्त्य मुनि भन्दछन्–हे कुमार! कुन-कुन भुवनमा कुन-कुन देवता छन् र दिक्पाल कसरी भए? यो सुन्ने इच्छा छ। त्यति सुनी कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे मुने! कैलास भुवनमा महादेव हुनुहुन्छ। वैकुण्ठ भुवनमा विष्णु भगवान् छन्। सत्य भुवनमा ब्रह्मा छन्। उमा भुवनमा पार्वती छन्। स्कन्द भुवनमा म छु। धूम्र भुवनमा धूम्र ऋषि छन्। नैर्ऋत्य भुवनमा अन्य ऋषिहरू छन्। यति भुवनका कुरा कहें, अब दिक्पाल भएका कुरा भन्दछु। कश्यप ऋषिका छोरा इन्द्रले हिमालयमा गई धेरै कालसम्म कठोर तपस्या गरे। महादेव प्रसन्न भई हे इन्द्र! तिम्रो तपस्याले म प्रसन्न भएँ भनी वरदान दिई अमरावतीको अधिपति र पूर्वदिशाको दिक्पाल बनाई पठाए। फेरि यौटाले गई उसै गरी तपस्या गर्दा महादेव प्रसन्न भएर अग्नि नाम राखी अग्निकोणको दिक्पाल बनाई शुद्धावतीको अधिपति गराई पठाए। फेरि अर्कोले गई त्यसै गरी तपस्या गरे। महादेव प्रसन्न भई 'यम' नाम राखी दक्षिण दिशाको दिक्पाल बनाई यमपुरीको अधिपति गराई पठाए। फेरि यौटाले गई त्यसै गरी तपस्या गरे। महादेव खुशी भई निर्ऋति नाम राखी नैर्ऋत्य कोणको दिक्पाल र कृष्णावतीको अधिपति गराई पठाए। फेरि अर्कोले गई त्यसै गरी तपस्या गरे। महादेव प्रसन्न भई 'वरुण' नाम राखी पश्चिम दिशाको दिक्पाल र श्रद्धावतीको अधिपति गराई पठाए। फेरि उनञ्चास वायुले गई त्यसै गरी तपस्या गरे।

महादेव प्रसन्न भइ वरदान माग भन्दा ती वायुले हामी उनञ्चासै जना एक हुनसकौं र हामीलाई कोही नदेखुन् केवल शब्दमात्र सुनुन् बलमा पनि कसैले जित्न नसकून् भनी माग्दा महादेवले 'तथास्तु' भनी वरदान दिएर वायु नाम राखी वायव्य कोणको अधिपति गराई पठाए। फेरि यौटाले गई त्यसै गरी तपस्या गरे। महादेव खुशी भई कुबेर नाम राखी उत्तर दिशाको दिक्पाल र अलकापुरीको अधिपति गराई पठाए। फेरि यौटाले गई त्यसै गरी तपस्या गरे। महादेव प्रसन्न भइ विश्वकर्मा नाम राखी ईशान कोणको दिक्पाल र यशोवतीको अधिपति बनाई पठाए। हे मुने! यति दिक्पाल भएको कुरा कहें, अब के सुन्ने इच्छा छ भन। कुमारको यस्ता वचन सुनी अगस्त्य मुनि भन्न- हुन्छ–महादेव र सतीदेवीको विवाह भएको र सतीदेवी मर्दा उत्पात भएको, फेरि सतीदेवी महादेवकी पत्नी कसरी भइन् र कस्तो कारण परेर उनको मृत्यु भयो? यो सबै विस्तारले आज्ञा हवस्। मुनिको इच्छा जानी प्रसन्न भएका कुमारजीले–यो कुरा तेस्रो अध्यायमा वर्णन गर्नेछु भन्नुभयो।

इति श्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारअगस्त्यसंवादे श्रीस्वस्थानी-व्रतकथायां दिक्पालवर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः।।२।।

✡

अथ तृतीयोऽध्यायः

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि! अष्ट प्रजापतिमा सबभन्दा जेठा दक्षप्रजापति थिए। तिनकी विरणी नामकी साध्वी एवं पतिव्रता स्त्री थिइन्। विरणी गर्भिणी भइन् र दशमास पूर्ण भएपछि पुत्री जन्मिइन्। कस्ती कन्या भने–हजार सूर्यको जस्तो तेज भएकी, बत्तीस लक्षणले युक्त, पद्मपत्र जस्तो नेत्र भएकी, अरुण उदय भए जस्तो रक्तवर्ण भएकी, हात्तीका सूँढ जस्तो हात भएकी, कदलीस्तम्भ जस्तो तिघ्रा भएकी, चन्द्रमाको जस्तो उज्ज्वल र शान्त मुख भएकी यस्ती परम सुन्दरी कन्या जन्मेकी देखी दक्षप्रजापतिले आनन्द मान्दै आफ्ना गुरु प्रोहित वसिष्ठ आदि ज्योतिषीहरूलाई डाकी विधिपूर्वक न्वारान गराए। सबै ऋषि-ज्योतिषीले गणना गरेर भने–हे दक्षप्रजापति! यी बालिकाको नाम 'सतीदेवी' भन्ने तीनै भुवनमा प्रख्यात हुनेछ। दक्षप्रजापतिले भोजन गराई दक्षिणा दिई बिदा गरे। सबै जना आफ्ना-आफ्ना आश्रममा गए। हे मुने! यो कुरा धेरै लामो छ तापनि म संक्षेपमा भन्दछु। त्यसपछि विरणीका क्रमैले तेतिसकोटि कन्या जन्मे। ती सबैलाई दुवै दम्पतीले यथायोग्य रूपमा पालन गरे। अनि अगस्त्य मुनिले सोधे–हे कुमार! ती कन्याहरूको विवाह तेत्तिसकोटि देवतासँग कसरी भयो? त्यो पनि सुन्ने इच्छा छ। त्यति सुनी कुमार आज्ञा गर्दछन्–

हे अगस्त्य मुनि! एक दिन स्वर्गका देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दसदिक्पाल जम्मा भई सभा गरेर भने–हाम्रा स्त्री छैनन्, दक्षप्रजापतिका तेत्तिसकोटि कन्या विवाह गरौं, तर कन्या माग्न कसलाई पठाउने भनी मत मिलाई नारदजीलाई डाकी सबै कुरा बुझाएर दक्षप्रजापतिकहाँ कन्या माग्न जाऊ भन्दा नारदजीले स्वीकार गरी दक्षप्रजापतिका घर गए। दक्षप्रजापतिले उचित शिष्टाचार गरेर के कामले पाल्नुभएको भनी सोधे–आफूलाई देवताहरूले पठाएको कुरा सुनाई हे दक्ष! तिम्रा तेत्तिसकोटि कन्या तेत्तिसकोटि देवताहरूलाई देऊ भने। नारदजीका कुरा सुनी दक्षप्रजापति प्रसन्न भएर भने–हे नारद! तिमीले असल कुरा भन्यौ। म धन्य रहेछु। मेरा तेत्तिसकोटि कन्या तेत्तिसकोटि देवतालाई तिम्रो वचले दिएँ। यौटी सतीदेवी मात्र दिने छैन, किनकि मेरा पुत्र छैनन्, सम्पत्तिको रक्षा को गर्ला? अन्य सबै कन्या तिमी जहिले भन्छौ र जस–जसलाई दिन भन्नेछौ उसैलाई दिनेछु। अब यहाँबाट गएर विवाहको दिन ठहराई पठाउन लगाऊ भनी अनेक उपचारले पूजा गरे। नारदजी दक्षसित बिदा मागी सरासर स्वर्ग गए। नारद आएको देखी देवताहरूले तिमी गएको काम के भयो भनी सोधे। नारदजीले 'सतीदेवी बाहेक अन्य सबै कन्या दिन्छु' भने भन्ने कुरा सुनाए। अनि देवताहरूले धन्य नारद मुनि! भन्दै प्रशंसा गरी विवाहको दिन ठहराई पठाए। त्यसपछि विवाहको सामग्री तयार

गरी देवताहरू कन्यादान लिन भनी दक्षका घर पुगे। उनले देवताहरू आएको देखी आनन्द मान्दै मंगल-यात्रा गर्दै आफ्नू मर्यादाले सतीदेवी बाहेक तेत्तिसकोटि कन्या नारदजीको आज्ञानुसार तेत्तिसकोटि देवतालाई कन्यादान दिए। देवताहरू कन्यादान पाई हर्षपूर्वक आफाफ्ना स्त्री लिई आफाफ्ना आश्रममा गए। यो वृत्तान्त कैलास पर्वतमा रहेका शिवजीले थाहा पाएर देवताहरूले मलाई बाहेक पारी, एक वचन पनि नसोधी आफू-आफूले कन्यादान लिएछन्। कैलासको स्वामी भएर पनि मेरा स्त्री छैनन्। अब मलाई कसले कन्या देला! भनी ध्यान-दृष्टिले विचार गरेर हेर्दा दक्षकी तेत्तिसकोटि कन्यामा सबभन्दा जेठी बाँकी नै रहिछन्। देवताहरूले मेरो मर्यादा राखेकै रहेछन्। अब ती कन्या माग्न कसलाई पठाऊँ? आफैं जान्छु भनी दक्षका घर गए। दक्षले महादेव आउन लागेको परैबाट देखी विरणीसित भने–हे स्त्री! त्यो आउन लागेको महादेव हो, के भन्न आयो भनी कुरा गर्दागर्दै महादेव घरमुनि पुगेर बोलाउनुभयो। अनि दक्षले झ्यालबाट हेरेर 'माथि आइज' भनी डाके र सोधे–हे महादेव! आज तँ मेरा घरमा के कामले आइस्? भनी हेलाँ गोर बोले। अनि महादेव भन्नुहुन्छ–हे दक्षप्रजापति! तिम्रो घर आउने मेरो अरु केही प्रयोजन थिएन। तिमीले कृपा गर्नाले तेत्तिसकोटि देवताले कन्यादान पाएर उद्धार भए। अब सतीदेवी रहेकी रहिछन्, म योग्य पनि छु, ती कन्या

मलाई कृपा गर। महादेवको यस्तो वचन सुन्नासाथ दक्ष अत्यन्त रिसाई भने–'हे पापिष्ट महादेव! मेरी कन्या सतीदेवी तेरो योग्य कसरी होली? तँ कस्तो भने मशानको खरानी घसी, सर्पको गहना लगाई, बाघको छाला ओढेर डमरू–त्रिशूल लिई बूढो साँढेमा चढेर हिंड्ने, विष–भाङ–धतूरो खाई भूत–प्रेत लिई मशानमा बस्ने, दिगम्बर देख्दैमा पनि घिन लाग्ने, यस्तो तैंले मेरै मुख्यांजी आई यस्तो अयोग्य कुरा गरिस्। जा, मेरो घरमा नबस्' भनी पाखुरामा समानी धपाए। महादेवले त्यस्तो किसिमसित दक्षले क्षुद्रवचन द्वारा निन्दा गरेको सुनी सार्है नै चित्त दुखाई बाहिर आएर 'नदिने भए दिन्न भने भइजान्थ्यो, यस्तो निन्दा गर्ने काम थिएन। अब कहाँ जाऊँ? के गरूँ? ती कन्या कसले मलाई पारिदेला भन्ने तर्क–वितर्क गर्दै विष्णुको वैकुण्ठधाममा पुग्नुभयो। विष्णुले शंकरजी आएको देखी हत्तपत्त उठेर उच्चासनमा बसाली–'के कामले आज परिश्रम गर्नु भयो' भनी सोधे। अनि महादेवले आफू दक्षका घर गएको र उनले दुर्वाच्य बोली अपमान गरेको सबै कुरा सुनाइसकेपछि 'हे विष्णु! मेरा स्त्री छैनन्, त्यसैले घर पनि छैन, यही कुरा गर्न आएको हुँ। अब जसरी ती कन्या मेरी हुनेछन् त्यही काम गर।' भन्नुभयो। महादेवको वचन सुनी विष्णुले भन्नुभयो–हे ईश्वर! यो काम म पार लगाउँला। हजुरले सन्देह गर्नु पर्दैन! म दक्षको घर जान्छु। म फर्केर

नआउञ्जेल हजुर यहीं राज गर्नु होला भनी महादेवलाई पर्खाई आफू दक्षप्रजापतिको घर जानुभयो। दक्षले विष्णु–आएको देखी माथी डाकेर आदरपूर्वक बसाली–

विष्णुकहाँ महादेवजी सतीदेवी मलाई विवाह गराइदेऊ भन्न जानु भएको

'हे विष्णु! आज मेरो घर किन पवित्र गर्नुभयो? आज्ञा हवस्।' भनी सोधेपछि विष्णुले आज्ञा गर्नुभयो– 'हे दक्षप्रजापति! केही माग्न आएको हुँ, दिने भए मात्र माग्दछु।' त्यति सुन्नासाथ दक्षले भने–'हे विष्णु! तिमीले मागेपछि जे वस्तु भए पनि दिनेछु। के चाहियो, आज्ञा गर।' त्यति सुनी विष्णु भन्नुहुन्छ–'हे दक्षप्रजापति! म वैकुण्ठको अधिपति भएर पनि मेरा स्त्री छैनन्। तिमीले कृपा गर्नाले तेत्तिसकोटि देवता कन्यादान पाई उद्धार भए। अब सतीदेवी छन्, ती मलाई कृपा गर।' विष्णुको यस्ता वचन सुनी दक्षले चिन्तित हुँदै भने–'हे विष्णु! मेरा पुत्र नहुनाले सम्पत्तिको रक्षा गर्न राखेको, दिनु त उचित थिएन, तर वाचा गरेको

हुनाले दिन कर लाग्यो ती कन्या तिम्री भइन्। अब सुदिन ठहराई कन्यादान लेऊ।' यति दक्षको वचन सुनी विष्णुले 'हुन्छ' भनी बैकुण्ठ जानुभयो। अनि विष्णु आएको देखेर महादेवले सोध्नुभयो–'हे विष्णु! तिमी गएको काम कस्तो भयो?' अनि विष्णुले उत्तर दिए–हे ईश्वर! म गएको काम पुग्ला जस्तो त भयो तर आफैंलाई भनी मागेर आएको छु। हजूर वृद्ध संन्यासीको रूप धारण गरी कन्यादान दिने ठाउँमा आई भिक्षा माग्नू र मलाई भिक्षा नदिई कन्यादान दिए–लिने–दिने दुवैलाई श्राप दिनेछु भन्नुहोला। अनि म–'हे संन्यासी! मेरो लग्न बित्नलाग्यो, कन्यादान भइसकेपछि भिक्षा दिनेछु, नसराप, बरू यहाँ आएर बस' भनी आफू बसेकै छेउमा बसालि राख्नेछु र दक्षले कन्यादान दिंदा आँखा छली सतीदेवीको हात हजुरको हातमा पारिदिनेछु। यस दिन, यो बेला आउनुहोला भनी दक्षसित भएको सबै विवरण एक–एक गरी सुनाउनु भयो। विष्णुको कुरा सुनेर प्रसन्न भएका महादेव 'अवश्य आउनेछु' भनी गद्गद चित्तले कैलासमा जानुभयो।

इति श्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारअगस्त्यसंवादे श्रीस्वस्थानी–व्रतकथायां दक्षकन्याविवाहवर्णनंनाम तृतीयोऽध्यायः।।३।।

✡

अथ चतुर्थोऽध्याय:

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि! त्यसपछि कन्यादान लिने दिन आयो र महादेव आउनुहोला भन्ने विचार गर्दै विष्णु दक्षको घर पुग्नुभयो। उनले सम्पूर्ण सामग्री तयार गराई अन्य विधान पूरा गरेर कन्यादान गर्न तयार भए। उता महादेव दक्षको घर जान बिर्सेर विष, भाङ, धतुरो खाई अचेत जस्तै भए। अनि विष्णुले अझसम्म महादेव आउनु–भएन, कन्यादानको वेला भइसक्यो, आफ्नू हातमा थापौं भने महादेवलाई हुँदैन, अब के गरौं भनी व्याकुल हुन लागे। उता महादेव अकस्मात् झसंग भई–कन्यादान दिने आजै हो, विष्णु पुगिसके होलान्, वेला पनि भयो होला–यस्तो सम्झी तत्काल वृद्ध संन्यासीको रूप धारण गरी दक्षको घर पुगी भिक्षा मागे–'हे विष्णु! म धेरै परबाट आइरहेको छु, भोक लागिरहेछ, पहिले मलाई भिक्षा नदिई कन्यादान गरे लिने–दिने दुवैलाई श्राप दिनेछु।' संन्यासीरूप महादेवको यस्ता वचन सुनी विष्णु भन्नुहुन्छ–'हे भिक्षुक! लग्नको समय बित्नलाग्यो, कन्यादान भइसकेपछि भिक्षा दिएर सन्तुष्ट गराउँला, अहिले म बसेको ठाउँमा आएर बस' भनी आफू बसेकै सिंहासनको छेउमा बसाउनु भयो। महादेव कस्तो समयमा पुग्नुभयो भने–विरणीले सुनको कमण्डलुले धारा दिई दक्षप्रजापतिले सतीदेवीको हात समाती विष्णुको हातमा सुम्पन लागेको–यस्तो समयमा

पुग्नुभयो र विष्णुले आफ्नो मायाले ढाकेर दक्ष–दम्पतीको आँखा छली सतीदेवीको हात संन्यासीरूप महादेवको हातमा पारिदिनुभयो। त्यो देखेर दक्षले अत्यन्त दुःखी

सतीदेवीको हात विष्णुको छलले महादेवको हातमा पारिदिएको

भई विष्णुको मुखमा हेरी–तिमी भारी कपटी रहेछौ, तिम्रो विश्वासमा पर्दा आज मेरी पुत्री सतीदेवी यो अवस्थामा पर्नगइ। दक्षको त्यस्ता कुरा सुनेर पनि केही उत्तर नदिई संन्यासीरूप महादेवसित 'जान्छु' भनेर वैकुण्ठ गए। त्यसपछि दक्षले छोरीतर्फ हेरेर भने– 'हे सती! पापिष्ट विष्णुको छलमा परेर यो वृद्ध संन्यासी स्वामी पाए पनि चिन्ता गर्नु पर्दैन। हामी छँदैछौं, तँलाई दुःख हुन दिने छैनौं। अहिले उसैसित जाउ।' पिताको यस्तो वचन सुनेर सबै बहिनीहरूले देवता स्वामी पाएको सम्झी–'म धिक्कार रहिछू' भनी विषाद गरी रुन लागिन्। फेरि विधाताले मेरो ललाटमा यस्तै लेखेको रहेछ, अब रुनु व्यर्थ छ; जस्तो भए पनि माता–पिताले दिएको मेरा स्वामी यिनै हुन् भनी धैर्य

धारण गरिन्। त्यसपछि संन्यासीरूप महादेवले सतीदेवीतर्फ हेरेर भने–'हे स्त्री! अब यहाँ बसेर के गर्ने! आफ्नू घर जानुपर्छ। माता-पितासित बिदा मागेर आऊ।' स्वामीको यस्तो आज्ञा सुनी 'हवस्' भनी माता-पिताको नगीच गएर–'हे माता-पिता! अब आज्ञा पाए म जाने थिएँ' भनिन्। अनि दक्षप्रजापति र बिरणीले धैर्य धारण गरेर–'जाऊ' भनी बिदा दिए। सतीदेवीले माता-पितालाई प्रणाम गरी संन्यासीरूप महादेवको अगाडि लागेर हिंडिन्। निकै पर पुगेपछि संन्यासीरूप महादेव आज्ञा गर्नुहुन्छ–'हे प्रिये! घरबाट कहिल्यै बाहिर ननिस्केकी, सदा सुखमा पालिएकी, अत्यन्त कोमल अंग भएकी तिमीलाई परिश्रम पर्ला, सुस्त-सुस्त हिंड।' पतिको मधुर वचन सुनेर सतीदेवी भन्न लागिन्–हे स्वामी! म त हिंड्न सक्तछु; हजुरको वृद्धावस्था छ, परिश्रम पर्ला, बिस्तार-बिस्तार हिंडिबक्सियोस्।' यस्तै किसिमका अनेक कुरा गर्दै गए। सतीदेवीले आफ्ना स्वामीको वृद्धावस्थादेखि यी वृद्ध अवस्था भएका, म युवती, मेरा स्वामीलाई कसैले केही गरी मेरो अपहरण गर्ने हो कि भन्ने चिन्ता गर्दै एक छिन पनि नछाड़ि पछि लागेर गइन्। कैलासमा पुगेर महादेवले सतीदेवीको चरित्र हेर्नको लागि कैलासकै टाकुरामा यौटा खरको झुपड़ी उत्पन्न गरी–'हे स्त्री! हाम्रो घर त्यही हो आइपुग्यो' भन्दै औंलाले देखाए अनि अब तिमी घरभित्र जाऊ, भोक पनि लाग्यो होला, जे छ झिकेर खाऊ। मलाई परिश्रम भयो,

एकछिन सुत्तछु भनी विष-भाङ-धतुरो खाई बाहिरै सुते। सतीदेवीले त्यो खरको झुप्रो देखी आफ्ना पिताको घर सम्झेर–त्यस्तो सुवर्णको घरमा बसेकी मलाई यस्तो खरको झुपड़ीमा बस्नु पऱ्यो भनी मनमा विषाद गरी आँखाबाट आँसुका धारा बगाइन्। फेरि मेरो कर्मले यस्तै पारिल्यायो, के गरूँ भनी मन बुझाइन् र पछ्यौराले आँसू पुछी घरभित्र पसिन्। हेर्दा त सबै ठाउँमा माकुराको जालो र कसिंगर मात्र देखिन्। अनि कुचोले माकुराको जालो फाली राम्रोसित बढारेर सफा पारिन्। अनि स्वामी जागा भएपछि खान के दिने भनेर भण्डारमा हेर्न पुगिन् तर त्यहाँ केही फेला पारिनन् र मनमा विषाद गरी महादेव सुतेको स्थानमा गई खुट्टामनि बसिरहिन्। चार दिन बितेपछि महादेव जागा हुनुभयो र सतीदेवीको मुखमा हेरी–हे पापिनी स्त्री! मलाई बाहिर एक्लै सुताई आफू भित्र सुतिस्, त्यसो गरे पनि के तँलाई खानुपर्दैनथ्यो? केही खाइस् कि खाएकै छैनस्? भन्दै अनेक तरहले रिसाउन लागेको देखी हँस्याइलो मुख गरी स्वामीको मुखमा हेरी–'हे स्वामी! हजुरलाई गहिरो निद्रा परेको देखी जागा गराउन सकिन र म सुतेकी पनि छैन। यहीं बसिरहेकी छु। मैले त भण्डारमा जे भएको खाइसकें। अब हजुर के खानुहुन्छ' भनिन्। सतीदेवी कस्ती भने सधैं श्रृंगार गरी रिसमा पनि रसमा पनि उज्यालो मुख गरी स्वामीकै भक्तिमा चित्त लगाइरहन्थिन्। सतीदेवीले त्यति भनेपछि त्यहाँ के थियो र खाइहोली भनी करुणामूर्ति शिवलाई

अत्यन्त करुणा भयो र–हे प्रिये! हाम्रो घर यो होइन, त्यो खरको भित्ता च्यातेर हेर त! भन्नुभयो र सतीदेवी भन्दछिन्–हे स्वामी! भएको घर नाशी नभएको घर कहाँ हेर्न जाऊँ। फेरि बनाउनुपरेमा हजुर वृद्ध, म नारी जाति कसले बनाइदेला? यस्तो सतीदेवीको वचन सुनी महादेव जुरुक्क उठेर खरको भित्तामा लात्तले हानी उज्ज्वल कैलासको दर्शन दिनुभयो। अनेक मणि-माणिक्य जड़ेको, सुनै-सुनले बनेको त्यस्तो दिव्य महल देखेर सतीदेवी प्रसन्न भइ मेरा पिता दक्षप्रजापतिको घरभन्दा पनि अत्यन्त राम्रो यो घर कसको होला? भन्ने विचार गरिन्। अनि संन्यासीरूप महादेवले आफ्नू दिव्य रूपको दर्शन दिन सतीदेवीलाई चोकमा डाकेर लगे, अनि हे स्त्री! यो चोकको माझमा गाईको गोबरले मण्डलाकार गरी लिपिदेऊ भने। सतीदेवीले तत्काल आज्ञा पालन गरिन्। अनि महादेव पोतेको स्थानमा बसी निर्मल स्फटिकको जस्तो विश्वम्भर मूर्तिको दर्शन दिनुभयो। अनि सतीदेवीले मनमा आनन्द मानी हर्षको आँसु बगाई–'म धन्य रहिछु, जगदीश्वर महादेव स्वामी पाएँ' भनी फूलको माला पहिराई तीनपल्ट प्रदक्षिणा गरी साष्टांग दण्डवत् गरिन्। त्यसपछि ती दुबै शिव-शक्ति स्वरूपले रहँदा भए।

इति श्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारअगस्त्यसंवादे श्रीस्वस्थानी-व्रतकथायां सतीदेवीविवाहवर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

✡

अथ पञ्चमोऽध्याय:

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे अगस्त्य मुनि! तिमीले सोधेको सबै प्रश्नको उत्तर दिइसकें। अब के सुन्ने इच्छा छ, भन। म सबै सुनाउन तयार छु। त्यति सुनी अगस्त्य मुनिले बिन्ती गरे–हे कुमारजी! त्रिपुरासुरले कसको तपस्या गऱ्यो? त्यसलाई श्रीमहादेवले कसरी भस्म पार्नुभयो? यो सुन्ने इच्छा छ, त्यो सबै आज्ञा हवस्। यस्तो मुनिको प्रश्न सुनेर कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–हे मुने! अघि विष्णु भगवान्ले हिरण्याक्ष दैत्यको वध गर्नुभयो अनि समस्त दैत्यहरू दुःखी भएर खेद गर्न लागे। तब मय नामको दैत्यले मनमा विचार गर्न लाग्यो। जस्तो कामदेव नहुँदा रति भइन्, त्यस्तै त्यो दानवराज मय पनि भयो। अनि बलवान् तारकाक्ष र विद्युत्प्रभ नामका आफ्ना मित्रसमेत लिई मयले कठोर तपस्या गर्नलाग्यो। ती तीनै जना दैत्यहरू माघ-पूषको जाड़ोमा हिमालयमा गई तपस्या गर्दथे, वैशाख-जेठको घाममा पंचाग्नि तापी गर्मी प्रदेशमा तपस्या गर्दथे। यस्तै प्रकारले तपस्या गर्दा-गर्दा दस हजार वर्ष बिताए। तिनका देहमा केवल हाड़-छाला मात्र बाँकी रह्यो। फेरि ती ठूलो सुखबाट पनि वंचित भए, तैपनि तिनीहरू सूर्य जस्तै तेजिला देखिन लागे। तिनको तपस्याले ब्रह्माजी प्रसन्न भएर ती तीनै जनाको सामुन्ने पुगी नम्र स्वरले आज्ञा भयो–'हे दैत्यहरूमा

श्रेष्ठ भएका वीर हो! तिमीहरूको तपस्याले म प्रसन्न भएँ, जे इच्छा छ सो वरदान माग।' ब्रह्माजीको त्यस्तो वचन सुनेर साष्टांग दण्डवत् गरी, केवल घुँडाले मात्र भूमिमा स्पर्श गरी हात जोरेर बिन्ती गरे–हे प्रभो! हजुर प्रसन्न हुनुहुन्छ भने हामीलाई अवध्यत्व (कहिले नमर्ने) वर दिनुहवस्। बल-पराक्रम पनि ठूलो होस्। फेरि विमान समान जो हामी तीन पुर बनाउने छौं, त्यसमा मनुष्यको गति नहोस्। हामी ठूला बलवान् होऔं, यही वरदान दिनुहवस्। ती दैत्यहरूले त्यस्तो वर मागेको सुनी ब्रह्माजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–'हे दैत्य हो! त्यस्तो अवध्य वरदान दिन म असमर्थ छु। मृत्युको अवकाश राखेर अर्को वर माग, म दिन्छु, यसमा अन्यथा नमान।' ब्रह्माजीको त्यस्तो आज्ञा सुनेर मयले फेरि बिन्ति गऱ्यो–'हे प्रभो! अघि मैले भने जति सबै कुरा हवस्। मृत्युलाई ती मैले बनाएका पुरहरू एकै स्थानमा रहने छैनन्। जब दस हजार वर्ष पुग्ला तब ती पुरको केवल आधा निमेषसम्म मात्र मेल होस् र त्यही आधा निमेष भित्र जो एक बाणले ती तीनै पुरलाई नष्ट गर्न सकोस्, त्यही पुरुष हामीलाई मार्न सकोस्।' मयका यस्ता वचन सुनेर 'तथास्तु' भनी ब्रह्माजी आफ्नो लोकतर्फ जानुभयो। तब त्यो मय दानवले संसारनै नाश गर्ने इच्छा लिएर आदिकल्पमा तीन पुरको रचना गर्दो भयो। ती तीन पुरमा पहिलो फलामको, दोस्रो चाँदीको र तेस्रो सुनको बनायो।

ती तीनपुर आकाशमा सुमेरू पर्वतका शृङ्ग (टाकुरा) हुन् कि जस्ता देखिन लागे। ती पुरहरू चन्द्रमाका

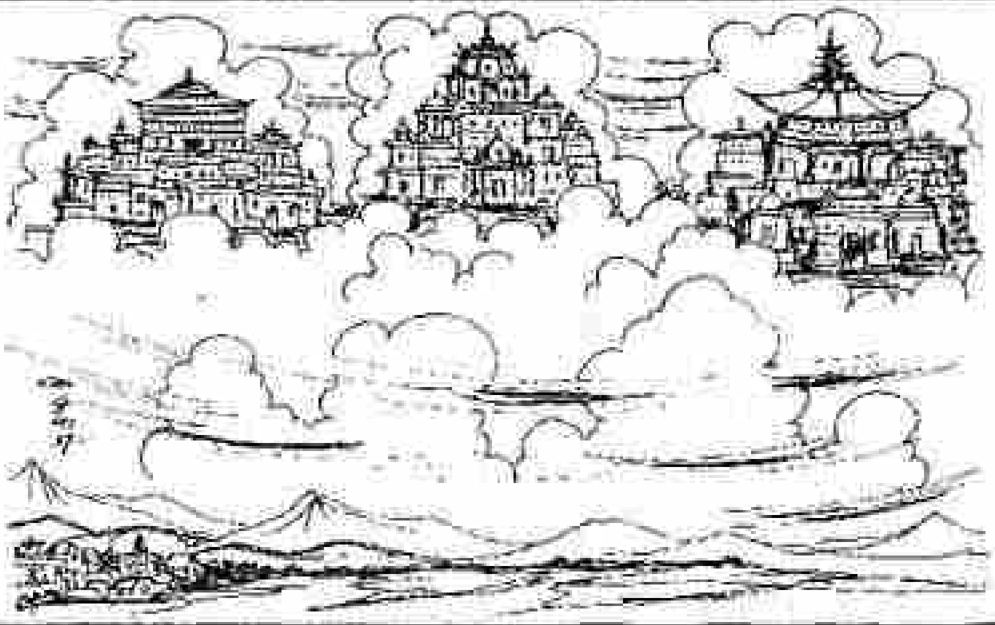

मय दानवको त्रिपुर

किरण लाग्नाले अति शीतल भएका, स्थान-स्थानमा आँखीझ्यालहरू बनेका, घरका अट्टालिकाहरू पनि अति अग्ला, आँगनहरूमा पनि राम्रा-राम्रा देख्दै मनलाई मोह पार्ने शिलाहरूले छापेका, स्थान-स्थानमा सुनले मढेका उत्तम पुरद्वारहरूमा रंग-विरंगका रत्न जडेका, मूगा, मोति, मणिहरू स्थान-स्थानमा जडाएर बिजुलीको प्रकाश समान रत्नहरूको चारैतिर प्रकाश फैलिएको बनायो। फेरि चित्र-विचित्र प्रकाश फैलाउने गरी हीरा, मोती आदि रत्न जडेको, वायुको वेग लाग्नाले फरफराएका पताकाहरूले शोभायमान भएका घरहरूका पंक्तिहरू पनि रत्नसमूहका थुप्रा नै हुन् कि भन्ने भान पार्ने फराकिला मार्गहरू पनि सिंगारिएका अत्यन्त राम्रा पुर तयार गरायो। घर-महलहरू पनि अनेक रंगका

मन हरण गर्ने रत्नहरूले सुशोभित ध्वजा-पताकाहरूले सिंगारेर ती विमान जस्ता तीन पुरलाई शोभा युक्त बनायो। अनेक रत्न जडेका गमलाहरूमा रंगविरंगका, जात-जातका उत्तम सबै ऋतुमा फुल्ने फूल र त्यस्तै षट् ऋतुमा फल्ने फलका वृक्षहरू लगायो। तलाऊहरू पनि अनेक प्रकारका कमल, कमलिनी, कुमुदिनीका पुष्पले शोभायमान भएका तयार गरायो। यस्ता प्रकारले त्रिपुरवासीहरूको शोभाले युक्त महल तयार भयो। फेरि मयूर, डाँफे आदि उत्तम पक्षिगणले युक्त र पुरुषका नङ लाग्नाले जसका पयोधरका गोलाकार घेरामा अर्ध-चन्द्राकार घाउ लागेका कलश जस्तै उत्तुङ्ग (ठडिएका) कुच भएका, मदिराले राता-राता आँखा भइरहेका, लाजले मुसुक्क हास्य गर्ने, लोलिएका नेत्र भएका यस्ता अनिन्द्य सुन्दरीहरूले व्याप्तभएको त्यो त्रिपुर[1] परैबाट पनि अत्यन्त रमणीय देखिन लाग्यो। यस्तो त्रिपुरमध्ये जो फलामको थियो त्यो मयले तारकाक्ष नामको आफ्नो मित्रलाई दियो। अर्को चाँदीको जुन सुन्दर पुर थियो, त्यो विद्युत्प्रभलाई दियो। जुन सुवर्णले बनेको सबैभन्दा उत्तम थियो, त्यो मयले आफूले लियो। अनि त्यो त्रिपुर दैत्यपति मय मंत्रिवर्गले

१. दैत्यालये तच्छुशुभे तथैव प्रवृत्तकेकी-विहगैर्महद्भिः।
तत्पुन्नखाभिन्न - पयोधराभिराकीर्णरत्यन्तविलोचनाभिः।।
सव्रीडमीषच्चपलेक्षमाभिर्योषिद्भिराकीर्णमतीव रेजे।
लौहं पुरं चाथ मयश्चकार तत्तारकाख्याय ददौ मयश्च।।

शोभायमान भयो। त्यो दैत्यराज आफ्ना शत्रुहरू र तिनका सेनालाई परास्त गरेर आफ्ना हितैषी ब्राह्मणवर्ग र भृत्यवर्गले सहित भई आफ्ना-आफ्ना सुन्दरी स्त्रीहरू साथमा लिई रहँदा स्वर्गभन्दा पनि बर्ता सुख भोग गर्नलागे। अनि तीनै लोकका आनन्दलाई ध्वंश गर्नलागे। साथै अभिमानले भरिएर देवताहरू सबै विजित भए भन्ने मनमा ठान्नलागे। तिनीहरूलाई मार्नलागे, उनका बगैचाका असल-असल वृक्ष र विरुवाहरू उखेली फाल्नलागे, केही आफ्ना बगैचामा सार्न लगाए। यसरी देवताहरूलाई दुःख दिएको निकै समय व्यतीत भयो। तब तिनीहरूदेखि सबै देवताहरू क्रोधित भई ब्रह्माका सामु गई त्रिपुर निवासी दैत्यहरूको सारा अन्याय उपद्रव विस्तार गर्दा भए। अनि ब्रह्माजीले समस्त देवतालाई शान्त गराई आज्ञा भयो-हे देवगण हो! त्रिपुरासुर दैत्यहरू बड़ो बलवान् छन्, तिमीहरूद्वारा तिनको नाश हुन सक्तैन, तसर्थ नारायण आदि सकल देवता महादेवका शरणमा जाऔँ, उनैले हाम्रो उद्धार गरिदिछन्। उनले हाम्रा शत्रु ती दैत्यहरूको अवश्य नाश गर्नेछन्। ब्रह्माजीको यस्तो हित वचन सुनेर स्वीकार गरी ब्रह्मा, विष्णु, इन्द्र, यम, चन्द्र, कुबेर, वायुसमेत सबै देवता ब्रह्मालाई अघिलगाई कैलास पर्वतमा पुगे। त्यहाँ महादेवको दर्शन पाई हात जोरेर स्तुति गर्नलागे- हे पिनाकधारी! हे चन्द्रमौले! हे त्रिलोकेश! अमित पराक्रमी! हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। हे चन्द्रशेखर!

हे त्रिलोकदेव! हे चन्द्रमौलि! जटाजूटधारी, नीलकण्ठ, हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। संसारलाई शरण लिने, नन्दीलाई वर दिने, देवताका पनि देवता यस्ता हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। थोरै सेवाले पनि प्रसन्न भएर वर दिने, यज्ञका मालिक, हिमालयमा निवास गर्ने यस्ता हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। योगीहरूले सदैव ध्यान गरिने, जगतको वैभवलाई तुच्छ ठान्ने, धर्ममा दृढ रहने, दिशारूपी वस्त्र धारण गर्ने, भक्तलाई वर दिने, ब्रह्माण्डका धाता-विधाता यस्ता हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। सूर्य, चन्द्र, इन्द्र, वायु आदि देवताको सृष्टि र पालन गर्ने यस्ता हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। सूक्ष्म भन्दा पनि अति सूक्ष्म, कालस्वरूप, नित्यस्वरूप धारण गर्ने यस्ता हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। परभन्दा पनि पर, परब्रह्म स्वरूप शंकरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। सारा ब्रह्माण्ड धारण गर्ने, सूर्य, चन्द्र, वायु, अग्नि र जल एवं आकाशको रचना गर्ने यस्ता हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। हे सौम्य! हे पुरुषोत्तम! हे वपुष्मान्! त्रैलोक्यको सृष्टि, स्थिति, संहार गर्ने यस्ता हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। पूषाको दाँत भाँच्ने। दक्षको यज्ञ नाश गर्ने र कामदेवलाई भस्म पार्ने यस्ता हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। सुरासुरका उत्पन्न कर्त्ता, यज्ञका हर्ता, धर्ता हे शिखण्डिन्! हे नीलकण्ठ, हजुरलाई कोटि-कोटि नमस्कार। निरंतर सुधा-स्वरूप, पार्वतीका भर्ता, गणेश-कुमारका पिता-

हजुरलाई कोटि–कोटि नमस्कार! सदा मोक्षरूप वरदान दिने हे विश्वेश्वर, हे ब्रह्मात्मन्! हे वरदाता! हजुरलाई कोटि–कोटि नमस्कार। हे योगेश्वर, हे चण्डीश्वर, हे रुद्र, हे शर्व, हे शम्भो, हे भीम, हे ईश्वर! हजुरलाई कोटि–कोटि नमस्कार छ। हामीदेखि प्रसन्न हुनुहवस्। यस्तो देवताहरूले काँतर भएर स्तुति गरेको सुनी, तिनका मनको भाव जानी आज्ञा गर्नु भयो–हे देवता हो! जे इच्छा छ सो वर माग। मैले नदिइने संसारमा केही वस्तु छैन, म इच्छा पूर्ण गर्न तयार छू। जे इच्छा छ निःशंक भएर माग। यस्तो महादेवको आज्ञा सुनी प्रसन्न भएका देवताले विनम्र स्वरमा बिन्ती गरे–हे प्रभो! ब्रह्माको वरले उन्मत्त भएका मय आदि दानवले हाम्रा उर्वशी, मेनका आदि अप्सराहरू बलजफत लुटेर लगे। नन्दनवनका असल–असल बोट बिरुवा पनि कति उखेलेर नाशे, कति आफ्ना घर ओसारे। देवताको नाश गर भन्दै हामीलाई अनेक तरहको कष्ट दिइरहेछन्। अमरावतीबाट पनि निकालियौं। भगवन्, ती दैत्यको संहार गर्न ब्रह्मा–विष्णु पनि समर्थ छैनन्। हे ईश्वर! अब ज़सरी हामी देवताहरूको भलो हुन्छ, सोही वरदान बक्सियोस्। त्यति सुनी शिवजीले फेरि भन्नुभयो–हे देवता हो! तिमीहरू मेरो रुद्र तेजको एक अंश धारण गरी रुद्र तेजोमय रूपले ती दानवहरूको संहार गर। शिवजीको त्यस्तो वचन सुनी देवताहरूले फेरि बिन्ति गरे–हे भगवन्! हामी हजुरका तेजको

हजार अंशको एक अंश पनि धारण गर्न समर्थ छैनौं, रुद्र तेज धारण गर्ने कुरा त परै रहोस्, हेर्ने शक्तिसम्म पनि हामीमा छैन। हे प्रभो! हामीउपर प्रसन्न भएर त्यो अजेय त्रिपुरासुरलाई स्वयं संहार गरिबक्सनु हवस्। ब्रह्माजीको वरदान अनुसार दिव्य दस हजार वर्ष बितेपछि आधा निमेष ती त्रिपुरको मिलन हुनेछ, उही आधा निमेष भित्रमै त्यो त्रिपुरलाई जसले एकै बाणले भस्म पार्ला, उसैद्वारा ती दैत्यहरूको संहार होला। अन्यथा तिनको मृत्यु हुने छैन। हे शशिशेखर! हामीदेखि प्रसन्न भई पापिष्ट त्रिपुरासुरको नाश गरिबक्सियोस्। देवताहरूको त्यस्तो प्रार्थना सुनी शिवजीले फेरि आज्ञा भयो– हे देवता हो! त्यस्तो अभेद्य त्रिपुर छ भने तिमीहरूको हितका निम्ति म एउटै बाणले ती तीनै पुरलाई भस्म पारिदिनेछु। त्यस्ता अजेय दानवहरूका साथ युद्ध गर्दा मेरो शक्ति थाम्न सक्ने हिमालय समान मेरो निम्ति यौटा रथ तयार पार अनि म युद्धमा जानेछु। महादेवको यस्तो आज्ञा सुनी प्रसन्न भएका देवताहरूले प्रणाम गरेर हवस् भनी तत्काल विश्वकर्मालाई डाकी महादेवको निमित्त समस्त देवतारूपी अवयव भएको सुवर्णमय रथ तयार पारे। त्यस रथका दुवै पांग्रा सूर्य-चन्द्र भए। दक्षिण पांग्रामा बाह्र सूर्य भूषण बनाइयो। बायाँ चक्रमा सत्ताइस नक्षत्र र षोडश कला भूषण गराइयो। षट् ऋतु रथका दायाँ-बायाँ राखिए। आकाशको गजुर र पांग्रा अड्याउने दण्ड मन्दराचलको बनाए। अयन

र संवत्सर रथका वेग भए। चार समुद्र रथका कुण्डलिका भए। गंगादि समस्त तीर्थ राम्रा–राम्रा वस्त्र आभूषण पहिरी स्त्री रूप धारण गरेर हातमा चमर लिई रथमा उभिए। सारथि स्वयं ब्रह्माजी बने, ब्रह्मस्वरूप ॐकारको कोर्रा बनाए र विन्ध्याचलको छत्र निरूपण गरे। मन्दराचलको पार्श्वदण्ड बनाए। सरस्वती घण्ट भइन्। श्री नारायण अग्निबाणको टुप्पो भए। चार वेद चार घोड़ा भए। ताराहरू घोड़ाका गहना भए। हे अगस्त्य मुनि! यसरी समस्त वस्तु त्यस रथका अवयव भए। यसरी जब धनु–बाण सहित रथ तयार भयो तब पृथ्वी र आकाश कम्पित पार्दै भगवान् शिव त्यस रथमा आरूढ़ हुनुभयो। त्यस रथका अघि–पछि शिवका गण–शंकुकर्ण, चण्डेश्वर, गणेश, नन्दी आदि प्रमथ गणहरू शूल, पट्टिश आदि अनेक शस्त्रास्त्र लिएर शंख, भेरी, मृदंग आदि बाजा बजाउँदै महादेव माथि अनेक थरिका पुष्पको वर्षा गराउँदा भए। त्यसबेलाको रुद्र तेज सहन गर्न नसकी समस्त देवता मोहमा प्राप्त भए। महादेवले देवताहरूको स्थिति देखी आफ्नो तेज खिंची केही कम पार्नुभयो, अनि देवताहरू रुद्र तेज सहन गर्नमा किंचित् समर्थ भए। त्यसपछि नारद मुनि ती दैत्यहरूकहाँ गएर भन्न लाग्नु भयो–'हे दैत्यराज! देवताहरूको स्तुतिले प्रसन्न भएका महादेव स्वयं तिमीहरूको संहार गर्न भनी आइरहनु भएको छ। अब तिमीहरूको जो इच्छा छ सो गर। नभए तिमीहरूको

अविलम्ब नाश हुनेछ।' नारदजीका यस्ता वचन सुनी दैत्यराज मयले आफ्ना मित्र तारकाख्य, विद्युत्माली र अन्यान्य योद्धाहरूलाई डाकी नारद मुनिले आज्ञा भएको सबै कुरा विस्तारले सुनायो। अनि दानवमा उत्तम बलवान् भएको तारकाख्यले भन्यो–हे राजन्! किन चिन्ता गर्नुहुन्छ? देवताहरू यथार्थ रूपमा वध्य छन्। यो त्रिपुर भेदन गर्ने कसको पराक्रम वा शक्ति छ। यदि समस्त देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर आए पनि यो त्रिपुर अभेद्य नै रहने छ। फेरि शत्रुलाई जित्न साम, दाम, दण्ड, भेद आदि अनेक किसिमका नीति छन्। अतः जित्ने इच्छा भएका बलवान् शत्रुलाई आफ्नू पराक्रम द्वारा दण्ड दिनु नै उचित छ। वीर तारकाख्यको यस्ता कुरा सुनी विद्युत्माली भन्न लाग्यो– 'हे राजन्! श्रीहीन र बलहीन देवता कुनै प्रकारले पनि हामीसित युद्धमा अगाडि आउन सक्तैनन्। यदि कोही मूर्खता गरेर हामीसित युद्ध गर्न अघिसर्छ भने त्यो अवश्य क्षयमा प्राप्त हुनेछ, यसमा शंका छैन। हे राजन्! यसमा चिन्तित हुनु पर्ने केही कुरा छैन। एकमत भएर युद्ध गरौं अनि समस्त देवतालाई जितेर इन्द्रको पद पनि भोग गर्नुहवस्। फेरि अघिका हिरण्याक्ष र हिरण्यकशिपुको पद पाई चौधै भुवनको अकंटक राज्य भोग्नुहवस्।' विद्युत्मालीका त्यस्ता कुरा सुनेर मयले शान्त स्वरमा भन्यो–हे दैत्य हो, सुन्यौ; अब हाम्रो नाशको बखत आइपुग्यो। यति भनेर देह कम्पित

पार्दै र शिर हल्लाउँदै फेरि भन्नलाग्यो–जो शत्रु आफूभन्दा बलियो वा निर्बल छ भने त्योसित साम, दाम, दण्ड, भेद आदि नीतिको प्रयोग गर्न सकिन्छ तर यी त सम्पूर्ण जगत्का स्वामी श्रीमहादेव हुन्। उनी दानव र देवताभन्दा धेरै बर्ता श्रेष्ठ छन्। यदि देवताको हितका लागि उनी स्वयं हामीलाई मार्न आइरहेका छन् भने, यसको त कुनै पनि उपाय छैन। केवल महादेवको नगीच गई उनलाई नमस्कार गरौं भन्ने मेरो यो अन्तिम निर्णय हो। यदि हामी उद्दण्ड झैं कठोरता धारण गरेर उनका सामु युद्ध गर्न गयौं भने केवल उनको दृष्टिपात (हेराई) ले नै भस्म हुनेछौं। ब्रह्मादि देवता पनि दुःखी भएर जसका शरणमा जान्छन्, आज उनै ईश्वर हाम्रो नाश गर्न आइरहेका छन् भने हाम्रो के गति होला, भन्न सकिन्न। जो क्षण मात्रमा सम्पूर्ण सृष्टि, पालन र नाश गर्न सक्तछन्, फेरि जो जगत्का कारण र मुक्तिदाता पनि हुन्, ती महादेवसित युद्ध गरेर हामी कसरी जित्ले आश गर्न सक्तछौं? हे वीर हो! हाम्रो विधिहीन तपले के हुन् सक्तछ? फेरि त्यसको फल हामीहरूले धेरै वर्षसम्म भोग गरिसक्यौं। अतः म भन्दछु–हे दानव वीर हो! तिमीहरू सबै कालले प्रेरित छौ, त्यसै कारण युद्ध गर्न तम्सिरहेका छौ। मयको त्यस्तो कुरा सुनी नारद मुनि उन्मत्त दैत्यहरूको मृत्युरूप यो कुरा भन्न लागे–हे दानवराज! अब तिमीहरूको तपस्या सकियो। यदि संग्राममा पछि हटेर नपुंसक

झैं देवताहरूको शरणमा जानु भन्दा त संग्राममा लड़ी वीर-गति पाउनु नै उत्तम ठान्दछु। यदि शिवका हातबाट मर्न पायौ भने उनका प्रमथ गणको अधिपति पनि हुन सक्छौ। संग्राम नगरेर शरण पर्न गयौ भने पनि देवताको हितका लागि तिमीहरूलाई नमारी छाड्ने छैनन्। फेरि दानवहरूका राजा, वीर पराक्रमी भएर पनि कायरतातिर लाग्नु उचित छैन। कायरदेखि शिवजी प्रसन्न हुँदैनन्। बरु युद्धमा पराक्रम देखाउने वीरदेखि प्रसन्न हुनेछन्। अतः किन नलड्ने? अवश्य लड। यदि संयोगले जित्यौ भने तीनै लोकको सुख भोग गरौला। नारदमुनीका यस्ता कुरा सुनेर तारकाख्य र विद्युत्माली दानवहरू आयुष्य क्षीण भइसकेका हुनाले भन्नलागे-'ठीक हो, उत्तम हो, नारदजीले आज्ञा भएको उचित हो।' दानवराज मयले पनि आफ्ना सहयोगीहरूको कुरा सुनी अब समस्त दानव वंशको संहार हुने समय भयो भन्ने जानी नारदजीले आज्ञा भएको उचित हो भनी समर्थन गरे। अनि मयका वचन सुनेर नारदजी पनि प्रसन्न हुनुभयो र समस्त दैत्यहरूलाई युद्ध गर्न उद्यत पारी मयसित विदा मागी महादेवकहाँ गएर उहाँ भएको कुरा सबै निवेदन गरे। त्यसपछि समस्त दानवहरू युद्धको इच्छा गरी अनेक तरहका शस्त्रास्त्रले सज्जित भई लड्न तयार भए। बलनामा, नेमिनामा, बाणासुर, तारकाख्य, विद्युत्माली आदि प्रधान दानवहरू पनि युद्धको निश्चय गरी राजा मयका सामुन्ने आई

अनेक प्रकारले सिंहनाद गर्दै गर्जन थाले। फेरि ती दानव सैन्य स्वयं दानवहरूलाई नै भयदायक देखिन लागे। परस्पर–ऊः रथ आयो, उता हेर ऊः महादेवका रथको ध्वजा देखियो भन्न लागे। भय र शोक त्यागी नाना तरहका शस्त्रास्त्र लिई युद्धको इच्छाले जसरी पशु आगोको नगीच गए झैं कालले प्रेरित दैत्यगण शिवको रथ कहिले आइपुग्छ? युद्ध गर्न पाइन्छ भनी हेरिरहे। त्यसै बखत पश्चिम सागरको शिरोभागमा रहेको अनेक सौन्दर्यले शोभा बढाइरहेका ध्वजा–पताका आदिले सज्जित एवं सुशोभित सुमेरु पर्वत समान त्रिपुर देखियो। नन्दीश्वर आदि महादेवका प्रधान गणहरू उच्च स्वरले सिंहनाद गर्नलागे। तिनको सिंहनाद सुनेर दानव गणहरू पनि नगर छाडि बाहिर निस्के। यता चण्डेश्वर पनि उज्ज्वल कुठार हातमा लिएर डरलाग्दो मुख पारी शिवगणका सामुन्ने आए। फेरि देदीप्यमान त्रिशूल हातमा लिई शिवकै समान पराक्रम गर्ने इच्छा भएका गणका अधिपती पार्श्वभागमा आए। अर्को गणका स्वामी शंकुकर्ण मुसल हातमा लिएर अर्को पार्श्वमा डटे। नन्दी, भृंगी, रिटी, तुण्डी र वीरभद्र आदि प्रधान वीरहरू पनि वज्र, त्रिशूल, गदा, परिघ आदि लिएर युद्धमा अग्रसर भए। यता दानवगण पनि शिवजीको रथ आएको देखेर युद्धका निमित्त अनेक शस्त्रास्त्र लिएर शिवगणमाथि जाइलागे। अनि दुवै तर्फबाट युद्ध शुरू भयो। शिवजी पनि त्रिपुरलाई भस्म हुन

लागे झैं देखेर प्रसन्न मुद्राले संग्राममा तत्पर हुनुभयो। नन्दी महाबली दानवसित जुझे। भृंगीले दस बाणद्वारा विद्युत्प्रभलाई भेदन गरे। तर राता-राता नेत्र पारेर अनेक शिलाले ठोक्ता पनि उसलाई केही हानि गर्न सकेनन्। तब शृंगी र रिटीले त्यस दैत्यका पृष्ठदेशमा प्रहार गरे, अनि उसले पनि सर्प झैं निःश्वास फेर्दै ठूलो शूलले भृङ्गी र रिटीलाई मर्म-मर्ममा प्रहार गर्‍यो। त्यसको पीड़ा खप्न नसकी भृंगी र रिटी संग्रामबाट भागे। त्यस दानवराजले जब तिनीहरूलाई त्यसरी भगाएथ्यो तब गणनायक गणेशलाई पनि एक हजार शरको प्रहारले घायल तुल्यायो। फेरि त्रिसट्ठी र दस बाण थपेर गणेशको सर्वांगमा घाउ गरायो। वैरीको त्यस्तो अदम्य साहस देखेर गणेशजी पनि रिसाई सूँढ लामो पारेर त्यस दानवको घाँटीमा बेह्री बेसरी निमोठी-मत्ता हात्तीले तलाऊमा फुलेको कमलको पुष्पलाई सहजै उखेलेर फाले झैं गरी विद्युत्प्रभ दानवको शिर उखेलेर फालिदिए। अनि गिंडबाट छुट्टिएको उसको शिर-सरोवरबाट छुट्टिई हात्तीका दाँतमा अड्केको कमलको पुष्प झैं शोभित भयो। त्यो देखेर भृङ्गी र रिटीले अनेक स्तुति-गान गरे। अनि नेमिनामा र बलनामा दुवै दानव रिसाई गणनायक गणेशका सर्वांगमा बाण हानेर घाऊ लगाउन थाले। ती दानवलाई शंकुकर्णले बीचमै रोकेर तिनका रथ, सारथि, ध्वजा र घोड़ा सबै काटी-मारी विरथी गराए। ती दुवै दानव पनि

तत्काल अर्को रथमा चढ़ेर आई चण्डेश्वर र गणनायकका सबै अंगमा अनेक बाण प्रहार गरी घाऊ पारिदिए। गणनायक र चण्डेश्वरले पनि दानवका प्रहार खपेर रिसले राता-राता आँखा पारी हातमा मुसल लिई वेगले हाने। त्यसको चोट खप्न नसकी दुवै दानव यमराजको नगरमा पुगे। त्यसपछि त्रिपुरनिवासी ठूला-ठूला जो-जो योद्धहरू थिए, ती सबै रिसले चूर भई एक साथ निस्केर वज्र, त्रिशूल, परिघ, कुठार आदि अस्त्र लिई शिवजीका गणमाथि जाइलागे। यसरी परस्पर घोर-घमासान संग्राम चल्न लाग्यो। महादेवको आज्ञा पाएका शिवगणहरू पनि गजराजले कदली वन ध्वस्त पारे झैं र उन्मत्त सिंहले मृगहरूलाई भर्काए झैं ती दानवहरूलाई छिन्न-भिन्न पारी मार्नलागे। ती दैत्यहरूमा कसैका शिर छैनन्, कसैका गिंड छैनन्। त्यस युद्धमा रगतको नदी बगे झैं भयो। वायुको वेगले छिन्न-भिन्न भएका मेघ झैं र वज्रको चोटले धूलो भएका पर्वतका शिखर जस्तै लड्दै पश्चिम समुद्रमा गिर्दैगए। जब नेमीनामा र वलनामा वीरलाई शंकुकर्णले मारे भन्ने सुनेपछि तारकाख्य नामको दानव रिसाएर गणनायक माथि झम्टियो र अनेक बाण प्रहार गरेर घायल पारिदियो। तब शंकुकर्णले पनि त्यसका प्रहार खपेर त्यसको शिरमा मुसल बजारी उच्चस्वरले सिंहनाद गरे। अनि त्यो दानव केही बलहीन भएर गिर्ला जस्तै देखियो। अनि निर्धक्कसित त्यसका छातीमा भाला

प्रहार गरे। त्यस चोटले दानव भूमिमा लड्यो तर तुरुन्त उठेर चक्र लिई गणनायक माथि प्रहार गऱ्यो। अनि शंकुकर्णले रिसाई सार्है पीड़ा पर्ने गरी मुड्कीले हिर्काए। त्यो चोटले दानव फन्न घुमेर ठली मूर्च्छा पऱ्यो र दिव्य आयुधहरू त्याग्दो भयो। अनि त्यो चोट खप्न नसकेर मृत्युमा प्राप्त भयो। त्यसरी उसलाई गिरेको देखेर उठाई राजा मयको भवनमा लगेर सारा स्थिति सुनाउँदै अनेक किसिमले विलाप गर्न लागे। त्यसरी रोई विलाप गर्न लागेका दानवहरूलाई मयले राम्ररी बुझाई भने–हे दानव हो! मेरो घरमा अमृतको कुण्ड छ, त्यसैमा चोभी मरेका जति सबै दानवलाई बचाऊ। त्यति सुनेपछि 'जो आज्ञा' भनी। प्रसन्न मनले मरेको तारकासुरलाई अमृतमा चोभेर बचाए। मरिसकेका वीरलाइ पनि जीवन प्रदान गरे भन्ने खुसीले राजा मयलाई सबैले बारम्बार प्रणाम गरे। त्यसै गरी मरेका अरू दानवहरूलाई पनि जीवित पारे। अनि त्यो तारकाख्य पहिले भन्दा पनि दोब्बर साहस र शक्ति साथ संग्राममा आयो। ब्रह्माजीले त्यसलाई देख्नासाथ आफ्नू दाहिने हातको औंलाले शंकेत गरेर श्रीमहादेवलाई विनयपूर्वक भन्नुभयो–हे ईश्वर! त्यो दानव अघि नै मरिसकेको थियो, तर अहिले फेरि बाँचेर लडाइँमा आयो। मयका घरमा अमृतको कुण्ड छ, त्यसले मरेका समस्त दानवलाई बचाउने छ। अतः हे शिव! त्यसका घरमा अमृत रहेसम्म मरेका दानवलाई

बराबर बचाइरहने छ। यस कारण एक बाण प्रहार गरेर त्यो अमृत शोषि लिनुपर्दछ। ब्रह्माजीको वचन मानेर शिवले एक बाण प्रहार गरी सारा अमृत शोषि लिनुभयो। ब्रह्माजीले फेरि विनयपूर्वक बिन्ती गरे– हे प्रभो! अब त्यो बाण प्रहार गर्नुहवस्। मैले त्रिपुरसितको युद्ध अघाउँजी देखें। लड्दा–लड्दा आज हजार वर्ष बितिसक्यो। तर त्यसको नाश हुन सकेन। अब त्यो बाण शीघ्र छाड्नू हवस्, अनि वैरीको नाश होला। ठीक उसै बेला ती तीन पुरहरू आधा निमेषसम्म जोरिई फेरि छुट्टिने छन्। ती पुरहरू एकपल्ट जोरिएर छुट्टिएपछि जति बाण प्रहार गरे पनि सफलता प्राप्त हुन सक्तैन। हे प्रभो! मेरो प्रार्थना स्वीकार गरिबक्सिन्छ भने तत्काल बाण प्रहार गरेर यस त्रिपुरलाई नाश गर्नुहोस्। ब्रह्माजीको त्यस्तो विनय युक्त कुरा सुनी 'ठीक हो, असल हो' भनी त्यो अग्नि–सोम युक्त उग्र बाण धनुमा राखी धनुलाई तल–माथि झुकाई दिव्य दस हजार वर्ष पुग्नासाथ आधा निमेष, आँखा झिम्म गरेर उघारे जति, समयको लागि त्रिपुर जोरियो, तब महादेवले आफ्नू योगबलले निश्चल पारिदिनु भयो। अनि जसको टुप्पामा अग्नि–सोम स्थित थिए, त्यो नारायणरूपी बाण शिवले प्रहार गर्नुभयो।

त्यो बाण छुट्नासाथ त्रिपुरका भव्य महलहरूमा आगो लागेर चारैतिर डढ्न थाल्यो। 'धिक्–धिक्, कष्ट–कष्ट' भन्ने शब्द सुनिन लाग्यो। महादेवले तत्काल

नन्दीलाई भन्नुभयो–त्यो मय दानव मेरो प्रिय भक्त छ, त्यसलाई अग्निले नडढाउन्। श्री महादेवको त्यस्तो आज्ञा पाउना साथ वायुरूप भई बाणभन्दा पनि वेगले गई मयको घरमा नन्दीले देखे–राजा मय शिवलिंग सामुन्ने राखी उनकै ध्यान गरिरहेको छ। तब नन्दीले मयलाई भने–'अग्निले तिमीलाई जलाउने छैनन्।' मयले तुरुन्त नन्दीलाई प्रणाम गरे। त्यसै बेला अग्नि पनि आइपुगे र नन्दीले शिवको आज्ञा अग्निलाई सुनाइदिए। तब अग्निले मय दानवतिर फर्केर भने–'हे शिव-भक्त! अब तिमी यो नगर छाडेर तुरुन्त जाऊ।' मयले 'जो आज्ञा' भनेर सुवर्णको शिवलिंग बोकी तत्काल पाताल गए। यता नन्दीले फर्केर गई सम्पूर्ण कुरा शिवजीलाई बिन्ती चढाए। अब त्रिपुर भस्म हुन लाग्यो। त्यसका वेदी, महल, उद्यानहरू धमाधम भत्किएर नाशिन थाले। अनेक दानव र तिनका परिवारहरू कराएको मात्र सुनिन लाग्यो। वस्त्र खुस्केका अनेक सुन्दरी स्त्रीहरू घरबाट बाहिर निस्की रोए कराएको चर्को स्वर सुनिनलाग्यो। अग्ला-अग्ला महल र विमानहरूमा रहेका, कठोर र उच्चस्तन भएका, मदले विह्वल नेत्र भएका, आफ्ना पतिका अत्यन्त प्रिय नारीहरू अग्निबाणले डराई घर-घरमै यता-उता दगुर्न र कराउन थाले। जस्तै पर्वतमा भूमि-कम्प हुँदा त्यहाँका किन्नरहरू भयले व्याकुल हुन्छन्, त्यस्तै आफ्ना पतिलाई भयले आकुल भई अंकमाल गर्नथाले, कोही डराई भाग्न लागे। कतिपय दानवगण आफाफ्ना स्त्रीहरूलाई बोकेर नगर

छाडी वेगले भाग्नलागे। शिवको भक्तिले हीन र वस्त्राभूषणले पनि हीन, पर्वताकार देख्तैमा डरलाग्दा, काला दानवहरू डढेर सागरमा खस्न लागे। जति दानवहरू समुद्रमा खसेथे, ती सबैलाई जलका अनेक जन्तुले खान थाले। कति दानवहरू त आफ्ना पति वा पत्नीको अवस्था देखेर खप्न नसकी आगोमा डढेर मरे।[१]

रतिका अन्त्यमा खेदित भएका, तर तुरुन्त कामले पीडित भई प्रियाका साथ जाऊँ भन्ने इच्छा भएका ती दैत्यहरू भार्या सहित अग्निमा डढेर मरे। कोही समुद्रमा हामफाली जल–जन्तुको भोजन भए। कोही आधा डढेर, कोही भाग्दा लडेर स्वाहा भए। यस प्रकार त्यो अमोघ अग्नि सोमयुक्त बाणले त्रिपुर भस्म पारी शेष नगर समुद्रमा डुबाई फेरि भगवान् शिवको हातमा आइपुग्यो। त्यस्ता प्रकारले अभेद्य त्रिपुर भस्म भएपछि देवताहरू आफाफ्ना अधिकार पाई शिवजीलाई प्रणाम गरेर स्तुति गर्न लागे–हे रुद्र! आज हजुरद्वारा जुन रौद्रकर्म हुन गयो, त्यो अन्य कसैबाट पनि न कहिले भएको थियो, न फेरि हुनेछ। हे शंकर! यो कामले हामी समस्त देवताहरूको कष्ट निवारण गरिदिनु भयो। अतः हजुरलाई कोटि–कोटि नमस्कार छ। यस्तो देवगणले स्तुति गरेको सुनी महादेव प्रसन्न भएर आज्ञा

---

१. रत्यावसाने पति खेदितानां प्रियैरिवासामभिगन्तुकामाः ।
सर्वे ततो दैत्यवृषाः सभार्या प्रदह्यमानास्त्रिपुरो भवेयुः ।।

भयो–हे देवता हो! आफ्ना प्रिय भक्तजनलाई सदैव पुत्र जस्तै स्नेहपूर्वक पालन गर्नुपर्दछ। आज त्रिपुरवासी दानवहरूको संहार हुन गएकोले तिमीहरूको इच्छापूर्ण भयो। अब तिमीहरू खुसीसाथ आफाफ्ना आश्रममा जाओ। श्रीमहादेवले यस्तो आज्ञा भएको सुनी महादेवलाई दण्डवत् प्रणाम गरी आफाफ्ना लोकमा जाँदा भए।

देवताहरू गएपछि नन्दी, भृङ्गी, भूत, प्रेत, पिशाच, डाकिनी, शाकिनी सहित भएर शिवजी कैलाशपुरी पाल्नुभयो। हे अगस्त्य मुनि! यो सहसा कसैले वर्णन गर्न नसक्ने त्रिपुर–दाह मैले सुनाएँ। जो शिवभक्त खुसीसाथ यो कथा सुन्ला वा सुनाउला त्यो समस्त पापबाट मुक्त भएर मरेपछि शिवको पार्षद भएर सधैं कैलासमै बस्न पाउने छ।

इति श्री स्कन्दपुराणे केदारखण्डे माघमाहात्म्ये कुमारअगस्त्यसंवादे श्रीस्वस्थानी परमेश्वर्या-व्रतकथायां त्रिपुरदाहवर्णनंनाम पञ्चमोऽध्यायः।।५।।

✡

अथ षष्ठोऽध्याय:

कुमारजी आज्ञा गर्नुहुन्छ–'हे अगस्त्य मुनि! यस्तो किसिमसँग मैले त्रिपुर–दाह सुनाएँ, अब के सुन्ने इच्छा छ?' यस्तो कुरा सुनी अगस्त्य मुनि बिन्ती गर्दछन्–हे कुमारजी! दक्षप्रजापतिका तेत्तीस कोटि कन्या तेत्तीस कोटि देवताले विवाह गरे। सतीदेवीलाई विष्णु भगवानको छलले शिवजीले प्राप्त गर्नुभयो। त्यसपछि सतीको मृत्यु के कारण परेर भयो यस विषयमा सुन्ने इच्छा छ, सुनाइ बक्सियोस्। यस्तो आग्रह गरेको सुनी कुमारजी भन्नुहुन्छ–हे मुने! एक दिन दक्षप्रजापतीले यज्ञ गर्ने इच्छा गरेको धेरै समय भयो। अब त्यो यज्ञ गर्ने इच्छा बलवती भयो र सम्पूर्ण सामग्री तयार गरे। अनि महादेव र सतीदेवी बाहेक अरु छोरी–ज्वाईं र ब्रह्मा, विष्णु आदि समस्त देवता, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, नाग, दैत्य, अप्सरा, दस दिक्पाललाई निमन्त्रणा गर्न पठाऊ भन्ने आफ्ना स्वामीको आज्ञा पाई विरणीले सम्पूर्ण सामग्री तयार पारी महादेव र सतीदेवी बाहेक सबै छोरी ज्वाइँ, ब्रह्मा, विष्णु, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अप्सरा दस दिक्पाल–हरूलाई निमन्त्रणा पठाइन्। दक्षका सबै छोरी–ज्वाइँहरू नाना वस्त्रालंकार पहिरी यज्ञमा होम्न अनेक मणि–माणिक्य, फल–फूल र वस्त्रादि यज्ञमा होम गर्ने सामग्री लिएर दक्षप्रजापतिको यज्ञ हेर्न भनी आए। दक्षले पनि सबै आएका व्यक्तिहरूलाई यथायोग्य सेवा सत्कार

स्वस्थानी व्रत कथा

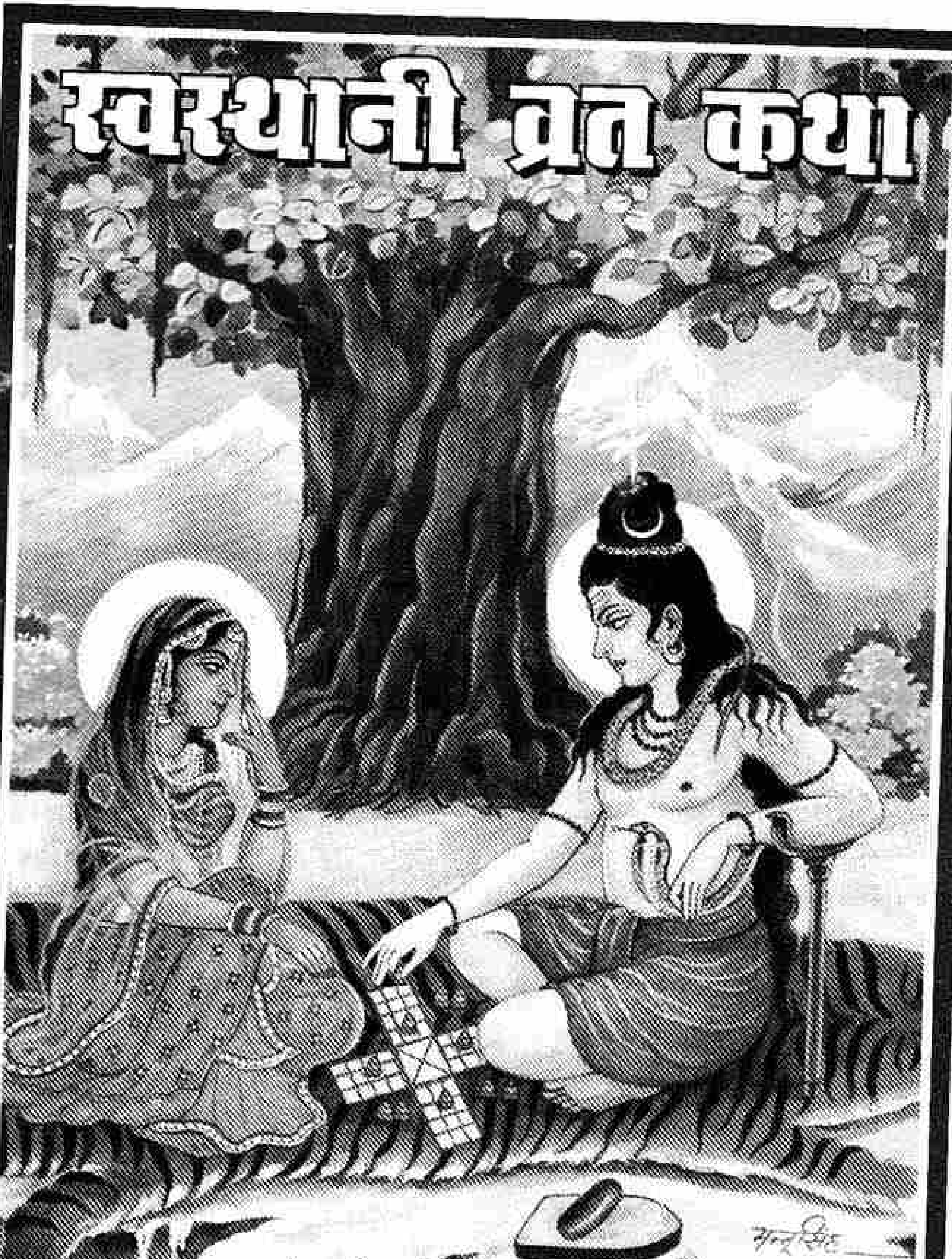

दुर्गा साहित्य भण्डार, वाराणसी

गरेर राखे। सुदिनमा यज्ञ आरम्भ भयो। त्यो अश्वमेध कस्तो भने–नन्दी, भृङ्गी, चतुःषष्ठी योगिनी, भूत-प्रेत, पिशाच, प्रमथगण सहित भई श्रीमहादेव बस्ता जस्तो शोभा हुन्छ, त्यस्तै तेत्तीसकोटि छोरी ज्वाइँ र ब्रह्मा, विष्णु आदि देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, दैत्य, नाग, अप्सराहरू नाना वस्त्र अलंकार पहिरी उभन्दा ऊ राम्री, उभन्दा ऊराम्री भइ नाच-गान गरी मंगलको निमित्त सुवर्णमय कलश सहित अश्वमेध गर्दा शोभायमान देखियो। त्यसरी अश्वमेध चलिरहेको बखतमा नारद मुनिले को आए, को आएनन् भनी आसनबाट उठेर चारैतिर हेर्नलागे। दक्षका तेत्तिस कोटि कन्या, ब्रह्मा-विष्णु प्रभृति सकल देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व, किन्नर, नाग, अप्सरा आदि सबैलाई देखे, तर महादेव र सतीलाई देखेनन्। बिना महादेवको यो दक्ष प्रजापतिको यज्ञ कसरी पूर्ण होला, के कारण हो, निम्ता पठाउन पो बिर्सेका हुन् कि अथवा अरु कुनै कारण छ कि भन्ने मनमा तर्क गर्दै तुरुन्त त्यहाँबाट अन्तर्धान भइ कैलास पर्वतमा गए।

त्यसै बेला उता महादेवले सतीदेवीलाई–हे प्रिये! आज हामी दुवैजना जूआ खेलौं, आऊ भन्नुभयो। सतीले 'हवस्' भनी पाशा ल्याइन् र दुवै जना प्रेम साथ जूआ खेल्न लागे। खेलमा सतीदेवीले जितिन् र स्वामीलाई गिज्याउन लागिन्। अनि शिवजी झोंकिएर झोली थापे, त्यो पनि जितिन्। अनि नागरूपी गहना थापे, त्यो पनि जितिन्। त्यसै वेला दक्षको निम्ता